

Faragó Kornélia

egyetemi tanár, Újvidéki Egyetem BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék

Átrajzolt hagyományok, komplementer újvilágok

A hosszú életű folyóiratok története az arculatváltások története, külsőleg a formátum, a borító színvilága, a grafikai megjelenés, a belső oldalak kialakítása jelzi a módosulásokat. A '34-es alapítású Híd története a külalaki változások története is. Ezek azonban csak jelzésszerűen közvetítik a irodalmi rendszerekben, valamint a széles kontextuális átrendeződések nyomán létrejött átalakulásokat, a gondolkodási, irodalomfelfogási, beszédmódbeli változásokat, azt, hogy a folyóiratok voltaképpen a hagyományok kulturális intézményeinek folytonos átrajzolási közegei. Megérteni ezt a történetet, csakis a magunkhoz-alakítás perspektívái felől lehetséges. Magunkhoz alakítani a hagyományból azt, ami újraformálható, magunkhoz alakítani mint hozzánk tartozót, „újszerű érvényesség-egységbe” rendezni a választott örökséget és a sajátot. Olykor az átrajzolásos profilmódosítás – a „ne kössön meg, de ne is veszejtsük el” kettőssége – nehezebb vállalás, mint a megőrzés minden gesztusát kizáró új kiformalása.

A szerkesztői gyakorlati tapasztalat a print-folyóiratok előállításához köt, korábban az Új Symposionhoz, újabban a 2014-ben 80 éves *Hídhöz*. A jelenkori kulturális praxis eltérései nyomán fontos kimondani: a folytonos átrendeződések olykor jelentős mértékű alkalmazkodást kívánnak. Bár az élményszerűség, amely a digitális térben is megjeleníti az értelmezést, nem idegen a szövegektől, hiszen ma már maga a szövegezőállítás is ebben a térben folyik.

Amikor az online kultúra nyomán relativizálódnak az alkotó és az olvasó közötti határok, e jelenségek kétségtelenül új és lényeges mozzanatokhoz hoznak, de nem mindig azt a közösség-minőséget dolgozzák ki, amelyben, különösen kisebbségi szituációban, gondolkodnunk kellene, illetve, és csak így fogalmazhatok, amelyben én gondolkodni szeretnék. Az online-közösségek egészen egyszerűen virtuális közösségek, és a jelenkori kulturális gyakorlat olykor a valós közösségek előzményi szerkezeteként tekint rájuk. Azért beszélek előzményi szerkezetekről, mert a szemlélők és kommentelők közössége, amikor a baráti viszony alakulásáról beszél, és eléggé sűrű szöveghelyek ezek, az online ismeretséget követő élő találkozás mozzanatait emeli ki. Az irodalmi portálok, mint amilyen például a *Litera* is, találkozókat, felolvasásokat szerveznek, de többször utalnak önmaguk valós közösségiségére (lásd a közelmúltbeli szerkesztőségi költőzködés jelenségeit), az sem véletlen, hogy minderről a *Zetna* fesztiválján beszélünk – személyes jelenlétünkben. Közhely, hogy a világháló olyan kapcsolati hálózatok kiépítésére is alkalmas, amely kapcsolatok egyébként soha nem jönnének létre. És mindezen előnyei feltétlenül kihasználandók. A mediatizálást, a közvetített kommunikációt azonban a fizikai-érzelmi érintettséget is bekombináló szellemi közösségteremtés érdekében kell erősíteni. A sze-

mélyesség alakzatait, a találkozás, a közvetlen kommunikáció-szituációs-élményi értékeit különleges létbeli többletei okán hangsúlyozom, és nem tudom eléggé hangsúlyozni. Az érdekközösség, az élményközösségi hasonlóság és az élményrétegződés fogalmát kell még kiemelni, a nemzedék-filozófiák nyomán (lásd Veress Károly idevágó gondolatait). A *Symposion* már generációs „emlékhely”, de a szimbolikus tartalmak társíthatóságát és azt a közösségséget, amely tartósan beépült a nemzedék tagjainak kommunikatív emlékezetébe máig működni látjuk. Domonkos István egészen rendkívüli megnyilatkozásai a nyári Dombos-fesztiválon, és az ottani nemzedéki találkozás megrendítő jelenetei jól bizonyítják ezen élmények jelentőségét. A nemzedéki kapcsolódások természete az emberi létezés olyan kulturális aspektusait fejezi ki, amelyek hangsúlyozottan az együtt-lét, a közös idő vonatkozásában érthetők meg – az emberi természet alapvető adottságaként, de szociális-kulturális intézményként is megjelenítve az időt. „A kollektív emlékezet hordozója mindig egy térben és időben határos csoport.” (Jan Assman). A kollektív élmény mélységi ereje a közvetlen tapasztalati horizonthoz, a közös produktum előállításának anyagiasságához is kötődik. Csoport és tárgy, mondaná Assman, szimbolikus lényegközösséget alkot. A tárgy az interakciós mintázatok tartozékaként is az egymással való lét értelmezésének része. Vannak, akik azt mondják, hogy túl vagyunk már ezen, én viszont azt mondom, hogy ne legyünk túl.

A kézbevételek lehetősége, az anyagi formával való megjelöltség az időtállóság, a tartósság képzetrendszerébe állítja be a gondolkodást. És valamiképpen összekötő elemként funkcionál, hozzákapcsolja a folyóirat jelenkori közösségét saját tárgyi előzményeihez és szélesebben a kultúrtörténeti korok jelentősnek mondható, hasonló megvalósulásaihoz. Fontos elköteleződési, hozzátartozási szerkezeteket épít. A behelyezkedés a kézbevételek élményével, a lap fizikai valóságának megtapasztalásával teljesebben ki, ezt a tapasztalati lehetőséget egy dimenziális értéként kell számon tartani és a lehetőségekhez képest megőrizni. Sokan hiszik azt, hogy a nyomtatott folyóirat csak azoknak fontos, akik számára az online tapasztalat értelmezhetetlen a kollektivitás élményének kialakításában. A puha fogás, a fényezett felület érzékelése vagy éppen a különböző simítatlanságok élménye valóban nem helyettesíthető. Az anyagi valóságú folyóirat azonban mégsem abban a romantikus formában kell eszünkbe jusson, mint a kiadvány felejthetetlen nyomdailata, tapinthatósága stb., ahogyan bizonyos megnyilatkozásokban tapasztaljuk. Hanem az emlékezetműködési törvényszerűségek miatt, amelyek szoros kapcsolatban állnak a fizikai anyaghoz való kötődéssel, a fizikai anyag térszerűségéhez való kapcsolódással, az illetén megjegyezhetőséggel, és ezáltal az efemeritásról való valami-féle leválással. Az emlékezet alakzatairól szóló kultúrakutatások az emlékezet tárgyi kapaszkodóin túl a viszonyuló emlékezés periodikus ritmusára is felhívják a figyelmet. Az emlékezés a periodikus ismétlésben is gyökerezik. A ritmus, és a dologi világ egy kulturális tárgyaként a folyóirat, kölcsönösen erősítik egymást, a folytonosság és állandóság képzeteit egyszerre működtetik. Nem véletlen, hogy a magyar folyóiratkultúra legjobb lapjainak nyomtatási elkötelezettsége és ilyen vonatkozású professzionalizmusa rendíthetetlen. Nekem az a meggyőződés, hogy a *Zetna WebMagazin* esetében ebből a szerepből teljesítenek be fontos vonatkozásokat a könyves tárgyiasságok.

A globális működésű felületekkel a hozzáférhetőség terei az új kultúrtechnikáknak köszönhetően hihetetlenül kitágultak. Most, hogy már a számítógéphez való kötöttség is megszűnőben, különösen. Legszívesebben úgy fogalmaznék, hogy fontos ez a váltás, mert a kisebbségi kulturális viszonyok közepette a szöveg- és kiadvány-elérés (még ma is) hatalmas számát. Mégsem szívesen beszélék médiumváltásról, inkább a mediális lehetőségek komplementaritásáról. Egészen pontosan fogalmazva, komplementer idő-szerkezetekként kell gondolkodásba vonnunk az online felületek és a nyomtatott folyóiratok által megjelenített időstruktúrákat. Olyan diskurzus-modalitásként, amely olykor a két mozgás átfedéseként lép működésbe. És nagyon fontosnak tartom, hogy homogén

arculatú legyen ez a komplementer felület-összefüggés. A gondolkodás főbb vonalait illetően mindkettő világosan orientáljon. De mindkét felület a maga karakterjegyeinek felerősítésével. A havi ritmusú gondolkodás egészen másként határozza meg a szerkesztői aktivitást, és a laphoz köthető olvasói attitűdöt is, mint a szimultán idők és szimultán tartalmak egyszerre jelenlévő, mondhatni, torlóldó jelentései. Induljunk ki abból, hogy a nyomtatott folyóirat periodikussága az emberi struktúrák fenntartását segíti, időképzeink közvetlenül kapcsolódnak periodikus élményekhez. Gondoljuk meg, milyen különleges dolog is az, ha egy irodalmi folyóirat megjelenési ritmusa részt vesz életünk ritmikus struktúráinak létrehozásában. Az emberi létezésbe azonban egyre inkább beleszövődnek az új idői jelenségek, az online „időhelyek”, és el kell fogadnunk, hogy a mai folyóirat-gondolkodás állandóan ki van téve a két rivális lehetőség-követelmény vonzásának – és taszításának.

A kulturális fogyasztás időszerkezetei teljesen átalakultak. Látogatottság-generálás, a dinamikus időszervezés mint közönségmegtartó erő, az érdeklődés fenntartására szolgáló új információk vég nélküli adagolása, a várakozás permanens gerjesztése az újonnan felkerülő tartalmakat illetően, a lezáratlanság, a folytonos továbbvezetés, a továbborientálás, az, hogy mindig minden a folytatás kezdete, a folytathatóság bevezetése, és a speciális gyorsaság, a valamiről való lemaradás érzetének állandósulása megváltoztatja az olvasói hozzáállást, és megvonja a figyelmet az egy-egy szövegénél való elidőzéstől. Az értékes szöveghez való mindenkori viszonyulás az elidőző, az időigényes, értelmező beállítódás. Amit végképp nem kellene hagynunk, az a gyorsaság dominanciája a tűnődő befogadás felett.

Sokak szerint az online kultúra értékei közé tartozik, hogy képes lebontani az irodalmi kánonok elitista szerkezeteit, az irodalmi kánonba kerülés esélyességi egyenlőtlenségeit; vannak, akik nemes egyszerűséggel kánongyilkosságot emlegetnek. Az online felületek nyitottsága annyiban biztosan jó, hogy csökkenti a nyomtatott folyóiratokra való nyomást, és közben láthatóvá teszi azokat a szövegeket, amelyek kimaradnak a nyomtatott lapokból (és így sok esetben érthetővé a mellőző szerkesztői gondolkodást). És fontos megemlíteni az ideologikus kánonmanipulációk gyengülésében való szerepüket is. A szubkultúrába való esetleges minőségi beszivárgások lehetősége is pozitív. Sőt olykor még a szubkultúrából való termékenyítő átszivárgásoké is. Bizonyos területeken az úgynevezett minőségi szakmai struktúrák leépülését viszont nem venném jó néven, ahogy a kulturális hierarchiából korábban kirekesztett populáris tartalmak erőteljes eluralkodását sem. Ugyanakkor izgalmas az internetes lehetőségek keresése a szépirodalmi közlésben, az információs termékként kezelt oldalakon. Az online média, a webes folyóirat különböző műfajok és médiumok érintkezéséről szól. Az ilyen fajta érintkezést jelzi a webes próza kategóriájának megjelenése, és az arról való beszéd, hogy mi is a jó webes próza (behelyettesíthetően más műfajjal), tehát nem elsősorban esztétikai, hanem mediális követelmények alapján. És egy sajátosan mediális konfiguráció lett a webes kritika, sőt a webes interjú is, és ismerjük el, vannak kihasználható dimenzióik.

Az irodalmi élet látványosságát minden eddiginél árnyaltabban, naprakészebben tudják felmutatni az online felületek. Részleteiben közelíteni, fényképes dokumentációval is a történeteket, mert hát a látszás mindenekfelett. Így az sem mellékes, hogy hír-vonatkozásban kipótolják a nyomtatott sajtó hiány-tereit, mellőzési, elhallgatási gesztusait, kiiktatnak sok olyan tényezőt, amelyek a társadalmi nyilvánosság működését akadályozhatják. A nyomtatott folyóiratok honlapjain, mint a *Híd* honlapján is, megjelennek más print-tartalmakra való utalások, gyakori a közösségi oldalakon való elérhetőségek jelölése, a partneroldalakra való közvetlen belépési lehetőségek felkínálása, közvetlen átjárhatóságok megteremtése stb. De szinte mindenütt gondoskodnak az online előfizetési lehetőségek beiktatásáról is egy ajánlórendszer kiépítésével, mintaközléssel, a nyomtatott tartalomból való beemeléssel és a csak digitálisan, az interneten keresztül

letölthető tartalmak társításával. Az olvasóval való kapcsolattartásra használt felületek, a közösségi interakcióra és kapcsolatépítésre szolgáló tartalmak következetes rendszerességgel mutatnak valós közösségi akciókra, találkozási alkalmakra, lap- vagy könyvbemutatókról szóló információkra. A hírgenerálással összefüggő internetes örület, a kulturális pozícióharcok következtében azonban a találkozók és fesztiválok már szinte nem azok, amik, hanem egyre inkább amolyan média-esemény-konstruáló alkalmak. A látszáselv eluralkodása mintegy eljelenlétkelteti a hosszú és fáradtságos (de a mi körülményeink között létfontosságú) felkészülési és felkészítési (műhely)munkát. Már a tudományos cselekvés sem tudja függetleníteni magát ettől a fajta látszástól. A rendezvény szervezője utasítja a média képviselőjét, igényt tartva arra, hogy a média az ő kívánalmainak megfelelően prezentálja az eseményt, s őt magát is benne. Mindenki attól van megrémülve, hogy ha nem látszik, akkor nincs; ennél csak egy szörnyűbb dolog van: az, ha rosszul látszik. És valóban el kellene gondolkodnunk ezeken a dolgokon, de szerintem legfőképpen azon, hogy mindenki van-e, aki látszik? „Ez a jelenlét-tudat a tettek nélküli létre, bizonyos értelemben az ürességre alapozódik: jelen vagyok a nyilvánosságban, látszom, mindegy, hogy miért, sőt a legszerencsésebb, ha magam sem tudom, miért. A jelenlét-élmény eufóriája idézi elő a nagyfokú látszani vágyást. A látszat viszont tettek nélküli, a cselekvéshez, a szolgálathoz vízió kell. A média jelenlét-elve víziómentes, de látszat-telített, a személyek, események, viszonyok relatív ürességére vagy behelyettesíthetőségére épít, a szintetikus ténnyel dolgozik” (Aczél Petra). A sok szempontból illuzórikus mérhetőségről, a látogatottsági index és a valós olvasottság széttartásáról most nem beszélnek, a reklámbevételre épülő kulturális modellek nálunk úgysem működnének.

A látszáselv eluralkodása mintegy eljelenlétkelteti a hosszú és fáradtságos (de a mi körülményeink között létfontosságú) felkészülési és felkészítési (műhely)munkát. Már a tudományos cselekvés sem tudja függetleníteni magát ettől a fajta látszástól. A rendezvény szervezője utasítja a média képviselőjét, igényt tartva arra, hogy a média az ő kívánalmainak megfelelően prezentálja az eseményt, s őt magát is benne. Mindenki attól van megrémülve, hogy ha nem látszik, akkor nincs; ennél csak egy szörnyűbb dolog van: az, ha rosszul látszik.

Törpék és óriások

A digitális folyóiratok térhódítása ellenállhatatlannak és visszavonhatatlannak tűnik. Hiszen már régóta tapasztalható a tény, hogy a folyóiratok átvándorolnak a digitális közegekbe: képviselőik arra hivatkoznak, hogy az elektronikus út az egyetlen mód arra, hogy jelezzék jelenlétüket a végtelenné tágitott digitális egyetemlegességben. A figyelem átprogramozásának és központtalanságának világában a digitalizált jelenlét azon esélyek egyike, amely felhívja a rojtolódo nyilvánosságot arra, hogy az adott folyóirat létezik, hogy vannak emberek, csoportok, társulások akik/ amelyek még mindig meg akarnak osztani gondolatot másokkal. Az e-folyóirat ugyanis a digitális megosztás formája.

Megannyi leírásban találkozunk azzal a meglátással, hogy a digitális szétterjedés először teszi lehetővé a világ egészének megragadását, mindközönségesen, először mondhatjuk, hogy „minden belül van, és nincs semmi kívül, azaz a kívülség nem létezik”, először állítható, hogy minden belsővé vált, mert része egy totalissá vált univerzumnak. A folyóiratok, ha akarják, ha nem, részeivé váltak ezen totalitásnak, amelyet az egymást átható hálózatok, és a hírversenyt gerjesztő médiák alkotják. Az elmozdulás a digitalizmus felé a folyóiratok esetében küzdelmet és harcot jelent a jelenlétért és a láthatóságért az információk által meghatározott világban. A figyelem és a tekintet irányításáért (a figyelem elrablásának konstellációjában) vívott folytonos harcban az e-jelenlét megkerülhetetlen a folyóiratok számára, ennél fogva nem egyéb, mint saját erőforrásaink ésszerű „maximalizációja”.

Máris rögzíthetjük, hogy az e-forma a folyóiratok számára egyszerre kényszer és lehetőség. Kényszer, amennyiben nem megkerülhető szituációt és alkalmazkodási mintákat feltételez. Még azok a folyóiratok-csoportosulások is, amelyek a digitális világot meghatározó társadalmi kényszereket vonják kritika alá, mint a *Fast capitalism* vagy a *triple C*, bele kell merülniük a digitalizmus szférájába, hogy hírt adhassanak magukról. Még ha bírálják is, támaszkodniuk kell azokra az aspektusokra, amelyek kritikájuk tárgyát képezik, tehát ön-vonatkozódóknak is kell lenniük. Kényszer, mert az e-folyóiratok felszínre kerülése mögött ott látjuk a gazdasági imperatívusok latolgatását: a gazdasági kalkulációra kényszerített csoportosulás az e-változatot keresi, abban reménykedve, hogy megtalálja a költségvetési függés fellazulását. A piaci mércék általánossá válása egyértelmű kényszereket szab. Lehetőség, méghozzá kibontakozási lehetőség, ugyanakkor, az e-folyóirat, amennyiben újfajta lépéseket, és a képzet megváltozott munkáját előlegezi. Az imént említett *Fast capitalism* szerkesztői, példának okáért, világosan megfogalmazták disszidens mivoltukat a fősodrású folyóiratokkal szemben, voltaképpen azt állítják, hogy digitális folyóiratot hoztak létre a létező folyóiratkultúra ellenében. Ők igényt tartanak arra, hogy bírálatban részesítsék a létező folyóiratokat. Nem azt mondják, hogy csupán egy újabb folyóiratot tesznek le az asztalra, a közönség fóruma elé, hanem, hogy meg

akarják változtatni a dolgok állását. Szerkesztőségi emlékeztetőjünkben arról vallanak, hogy rengeteg fonákszerű vonatkozást tapasztaltak a létező folyóiratkultúrában, és hogy e felismerés odáig juttatta őket, hogy digitális vállalkozással újítsák meg a fennállót, és a kezdettől fogva tisztában voltak azzal, hogy csak a digitális közeg segítségével rendelkezhetik kritika alá a létező folyóiratkultúrát. Külön szóvá tették, hogy mennyi problematikus dimenziót tartalmaz a létező értékelési rendszer, hogy az etabliozott szerzőket részesítik előnyben, kevés az interdiszciplináris munka, és az egyértelmű politikai állásfoglalás, amely élére állítja a dolgokat.

Ez világos program, azt tükrözi, hogy a szerzők hivatásuk tudatában vannak. És nem kell valamilyen mélyeszántó elmélethez nyúlnunk, hogy belássuk: semmilyen demokrácia nem virágozhat, amennyiben nincs élénk, sokféle figyelő folyóiratkultúra, amelyben nincsenek különféle szerzők, akik tanúbizonyságot tesznek korukról, és nem jelentik be, hogy ők nem közömbösek a világ állapotával kapcsolatban. Ez volt, emlékeztünk, a felvilágosodás nagyszabású projektje: értelmiségieknek állandó fórumot nyújtani, amelynek segítségével részt kérhetnek a világ változtatásának folyamatából. Számot kell vetni az áramló új-vonatkozásokkal, a nóvummal kapcsolatban, reflektálni az értelem és az értelemhiány egybecsúszásaira. Folytonosan reflektálni kell önmagunkra, a nyilvánosság tekintete előtt, a nyilvánosság előtt, amely véleményt formál és ítélkezik.

Valójában, ha az iménti módon értelmezzük a témánkat, akkor az e-folyóirat afféle Kampfplatz, azaz harci mezővé, és a konfliktusok, valamint a sarkos viták, eszmecserek terepévé válik, amelyben diszkusszió folyik arról, hogy mi a közjó. Az említett szerzők persze nem naivak, tudnak arról, hogy milyen roppant nehézségek merülnek fel az általuk megkezdett úton. Hogy a digitális közegek politikai eszköztárak elemeiként tűnnek fel, e tényt az elmúlt időszakban is megtanulhattuk. Elegendő lesz, ha csak a Közel-Keleten kirobbant lázadásokra és az ezzel kapcsolatos kommunikációs folyamatokra gondolunk, hogy e tényt megerősítsük.

Az elektronikus világban való megjelenés mindenesetre azzal kecsegtet, hogy az üzenet, legalábbis, lehetőség szerint, globálissá válik, hogy képes megszólítani a földrajzi szétszórtságban létező befogadókat. Ezt kapcsolatba szokás hozni a közösségteremtés kibővített lehetőségeivel, ugyanis elképzelhető, hogy az e-kultúra, beleértve a folyóiratokat, a minél szerteágazóbb, akár személytelen, közösségek kötőanyaga egyúttal. Ráadásul, ott az ígéret az abszolút és az egy pillanat alatt megvalósuló hozzáférhetőség kapcsán: nem véletlenül, hogy olyan sokan, önelégülten, dicsőítették a fennálló helyzetet, mint kommunikációs paradicsomot, hovatovább, nem kevesen értekeztek arról, hogy az internet elorozta a kommunizmus eszményi lehetőségeit, minthogy az információszórás hierarchikusságának csökkenése, a hozzáférés „plebejusodása” megvalósítja a korábban elvetéltnek minősített nagy emancipációs előlegezéseket. A digitális elemek pezsgése közepette megszűnik a különbség a fogyasztás és a termelés között, a határvonalak végérvényesen elhalványulnak, a régi anticipáció az alkotóról, aki egyszer termel és fogyaszt, végre-valahára, megvalósul. A folyóirat mindennek szerves része, ha éppen úgy tetszik, haszonélvezője. Csatlakozik mindehhez a gyorsulás erőteljes dicsérete, amely nem új keletű, valamikor a 20. század elején Henry Adams meg is állapított egy törvényt ezzel kapcsolatban, mármint a történelem és a sebesség viszonylata kapcsán. Most azonban a sebesség előtérbe állítását a technológia hallatlan dinamikája magyarázza: egyszerre gyorsul a társadalom maga, és gyorsulnak a társadalom keretein belül létező folyamatok is. Anélkül, hogy belemélyednék az idő szűkösségének, gyorsulásának kérdéskörébe, jelzem, hogy a gyorsulás ugyan létezik, és bizonyos, hogy a folyóirat-kultúra sem vonhatja ki magát ezen processzusok hatása alól – ám aligha beszélhetünk differenciálatlan módon az úgymond általánossá vált gyorsulásról, hiszen megannyi helyzetben éppenséggel lassulásról lehet beszélni. Ha a kultúrának, és értelemszerűen a folyóiratnak a technológiai keretekben való megjelenését értékeljük, úgy számolnunk

kell az egymást keresztező mozgásokkal, amelyek a gyorsulás és lassulás egymást meghatározó rendjeit feltételezik.

Aztán olyan sikerszerzők, mint Alvin Toffler, azt sugallják, hogy a jelenlegi helyzetben a megnyilvánulási lehetőségeket a végtelenség jellemzi, az ügyvitel mindenki számára adott, vagy, ahogy az említett szerző mondja, az ügyvitel tökéletesen „ingyen ebédjéről” kell beszélnünk. Az „ingyen ebéd” képzele lényegében a teljessé váló szabad hozzáférést hivatott jelezni, mindenkinek megadatott a hozzáférés, amennyiben kellően talpraesett. Ezen logika szerint a folyóiratot afféle kulturális vállalkozásnak kell elképzelni, amely éppúgy besorolódik a vállalkozások általános rendjébe, mint bármilyen egyéb befektetés, még ha a profit kritériumai nem is játszanak szerepet esetében. Vannak olyan szerzők is, akik felidéznek, hogy a régen ellenséges viszony a kultúra és a technológia között most merőben megváltozik: a kultúra és a technológia, azaz a technológia által keltett virtuális valóság közötti verszövetségéről kell beszélnünk, vagyis a digitális technológia a kultúra hajtóerejévé válik. Az e-formáról lemondani egyet jelentene a géprombolás valamilyen archaikus csökevényével. A digitális folyóirat felidézi a technológia sikerét, azt a hatalmat, hogy a technológia képes volt mélységesen átalakítani a kultúra infrastruktúráját. Ám ezen gondolatokat egyfajta technológiai determinizmus hatja át, holott figyelni kell arra, hogy a technológia mindig mélyen bevésszük a társadalmi erőterbe.

Se szeri, se száma tehát a digitális szférára utaló dicséreteknek és az ezzel kapcsolatos elégedettség megnyilvánulásának. Valójában azt a tényt kell szemünk előtt tartani, hogy nem tudjuk elvonatkoztatni a digitális folyóirat kérdését azoktól a problémáktól, amelyek a jelenkort jellemzik. Az e-folyóirat kérdéskörében megnyilatkozik a kor, benne kifejezést nyernek azok a társadalmi erővonalak, amelyek formálják az idő- és térszervezést. Csak ezek figyelembevétele ad magyarázatot azokra az ellentmondásokra, amelyek árnyékként kísérik az egész e-kultúrát. Mert nem sokra megyünk, ha elfedjük a társadalmi meghatározottságokat. Megfigyelhető, hogy a digitális szférába való beleszédülés azt a benyomást kelti, mintha e szféra elkülönült lenne a társadalmi dinamikához képest, és egyfajta autonóm, önerősítő logikával rendelkezne. Amennyiben azonban expanzív módon tárgyalnánk a kérdést, úgy valószínűleg minden lényeges kérdést vonatkoztathatnánk a választott témánkra, mármint az e-folyóiratokra. Mindenesetre a naivitás kora régen elmúlt a digitális világgal kapcsolatban: ma már rendelkezésre áll egy sereg komoly mű, amely kritikai ösvényeken jár, így megvilágítást nyert a „Google-kapitalizmus”, a „digitális neofeudalizmus”, amelyek jól mutatják, hogy hatalmi viszonyok szelik át az internetet. Újfajta diszciplínák születtek meg, amelyek arra hivatottak, hogy belátást nyerhessünk az említett viszonylatokba. Ha egy-két évtizeddel ezelőtt az volt a lamentáció tárgya, hogy az internet sorsát megszabja az a tény, hogy a jog nem fedte le a legfontosabb csomópontokat, akkor azt kell mondanunk, hogy átalakult az érdeklődés. Egyébiránt, hogy a nethálózatok, a látszat ellenére, nem az egyenlőség földi megtestesülését jelentik, azt nemcsak társadalomtudományi források erősíthetik meg: érdemes e vonatkozásban figyelemmel kísérni a fizikus Barabási Albert-László munkásságát. Ő amellet érvel, hogy e komplex hálózatokban is megtalálhatók a hierarchikus csomópontok, a nem-horizontális relációk, ami arra figyelmeztet bennünket, hogy óvatossá legyünk a digitális hálózatokkal kapcsolatban, és figyelmet tanúsítsunk a meglévő alá- és fölérendeltségekkel kapcsolatban. Ellentétben azokkal, akik a hálózatokat, beleértve a digitális alakzatokat is, afféle rizómaként látatják, ami hierarchia híján létezik.

Aki például kritikai távlatok felől vizsgálja a létrejött világgállapotot, gyorsan hozzáfűzi az elmondottakhoz, hogy az elektronikus folyóiratok előnyös helyzetében mögött ott van a nyomtatott sajtó válsága is. A nyomtatott sajtó teremtő szerepe a modernitásban ismert: valójában a modernitás útvonalai úgy rajzolódtak ki, hogy a sajtó és a folyóiratok egyaránt az újdonság jelentéseit forgatták. Egymásra utaltságuk abban fejeződött ki, hogy mindkét orgánus a nyilvánosan reflektáló értelmiség fórumait jelentette; nem

véletlen, hogy a jelentékeny társadalmi megmozdulásokat mindig megelőzte az erőteljes értelmiségi kérdésfelvetések és reflexiók gyakorlása. A kultúra mint művelés és ápolás összekötő kapcsot jelentett, hiszen mind a folyóirat, mind a sajtó számára elengedhetetlen horizontot képezett. Vagyis a sajtó és a folyóiratok pályái egybefüggnek. Ma a sajtó a figyelmet felkeltő hírek utáni vadászat, a hírgyorsaság versenyében csökkenti színvonalát, azaz a sajtó annak érdekében, hogy a figyelem ne kalandozzon el, és ne kerülje meg az olvasó a témát, rövidít és sűrít, persze az elemzés mélységének rovására. A folyóiratok pedig azzal küszködnek, hogy beékelődjenek a figyelmet elvonó, lekötő hírkumuláció réseibe. Ugyanis szembesülnünk kell azzal a ténnyel, hogy fennáll a figyelem politikai gazdaságtana, azaz belátást kell nyernünk abba, hogy a figyelmet társadalmi meghatározottságok irányítják, amelyek természetesen nem semlegesek, hanem érdekdetermináltak. Nem véletlen, hogy az utóbbi két évtizedben megszorodtak a figyelemmel kapcsolatos tanulmányok és könyvek: ezek csupán kifejezik azt a véleményt, hogy a jelenlegi társadalmi és technológiai feltételek között a figyelem kérdése fontos szerephez jutott. A figyelmet hagyományos módon inkább egyéni jellegű pszichofizikai kapacitásként értékelték, és kilúgozták belőle a társadalmi meghatározottságokat, azonban ez akkor

Ma a sajtó a figyelmet felkeltő hírek utáni vadászat, a hírgyorsaság versenyében csökkenti színvonalát, azaz a sajtó annak érdekében, hogy a figyelem ne kalandozzon el, és ne kerülje meg az olvasó a témát, rövidít és sűrít, persze az elemzés mélységének rovására. A folyóiratok pedig azzal küszködnek, hogy beékelődjenek a figyelmet elvonó, lekötő hírkumuláció réseibe.

is, mármint régebben is, tarthatatlan volt. Az információ szakadatlan áramlása, az információk telítettsége folytonosan deszelektál, méghozzá abban az értelemben, hogy a befogadó kevésbé fogékony a lényeges és lényegtelen vonatkozások elválasztására. Hogy milyen módon választható el egymástól a konkoly és a búza, hogy van-e egyáltalán különbség egy színészno félrelépése és a munkajogi törvény változtatása között, azt a fogyasztó egyre kevésbé tudja megmondani, hiszen számára az információáramlás, amely naphosszat tart és a végtelen felé mutat, egyneműsít.

Zygmunt Bauman értekezett sokat a folyékonyaságról mint életmeghatározó mintáról a kapitalizmus jelenlegi formái között, mondván: a folyékonyaság nevében követett életmód lényegében a fogyasztó

abszolutizációjának érvényesítését jelenti. Az elgondolás sok mindent nem magyaráz meg, de rengeteg fontos vonatkozást képes megragadni. Például, hogy a fluiditás jegyében működő életben nincs különbség a fogyasztó és a fogyasztás tárgya között, hogy a „jó társadalom” eszméje a közjó relativizálódása okán szinte megbeszélhetetlen, hogy az örökös újrakezdés mítosza a reflektáltságot veszélyezteti. Az el nem kötelezettség mintája mindenütt meglelhető, így a digitális kommentek esetében a kivonulás bármikor adott, mert minden újrakezdhető. Ez történik a szavakkal, amelyek elveszítik kötelező erejüket, úgymond a jelentésben rejlő autoritásukat, hiszen bármikor leadhatók, cserélhetők. A lacaniánusok nagy előszeretettel ezt a jelképes szféra hatékonyságában bekövetkezett soványodásnak szokták hívni. Gyengül a szimbolikus szféra ereje, állítják, és nem véletlen, hogy igen gyorsan megszülettek a lacaniánus médiaelméletek... Továbbá Bauman megerősíti, hogy mindenütt ott van az esztétizáció, de nincs műélvezet, olvasás, csak egymásba kapaszkodó szövegek gyűlnek össze és tömörülnek különféle webhelyeken. Amúgy a híres szociológus még véletlenül sem moralista: inkább azt a kérdést feszegeti, hogy milyen módon alakult át az alanyközöttség az újfajta feltételek között. Az áttetszőnek mondott internet maga is csak a köz-

vetettség csatornája, kell mindig valamilyen média ahhoz, hogy a másikkal egyáltalán kapcsolatba kerüljünk...

Mindebből az is kiderül, hogy a befogadást a fogyasztás normái uralják, a hírek és a szövegek közlekedési szabályzatai a fogyasztás látványszerű szertartásaihoz igazodnak, ami vészesen közelít a „minden elmegy” depolitizált állapotához, a média pedig a piac analogonjává válik. A kultúra és a gazdaság egymást gazdagítják, ám egyre nehezebb hidat verni a partikuláris és az univerzális között. A folyékonyág kerül a néhai folyóirat helyébe. Mindkettő folyamatot jelöl, ám a különbség óriási, a régi és az új viszonylata merőben másféleképpen alakul a két vonatkozás esetében.

Az informatizálódás ünneplése tehát meggondolandó aspektusokat vet fel. Az e-folyóiratnak az ímént leírt közegben kell kiverekednie a figyelmet, ily módon kell kisajátítani a figyelmet azoktól, akik kisajátítják a figyelmet. Ha tetszik, ha nem: fellépésében, amennyiben szándékai nagyratörőek, benne rejlik egy gerilla-mozzanat, nevezetesen: kicsikarni a figyelmet a világsodródással szemben.

Rengeteg vita folyt arról is, hogy az internet milyen módon befolyásolja a részvételre utaló kedvet: vajon előremozdítja-e a participációt az internet, vagy éppenséggel lesze-relő hatású? Hozzájárul-e az internet a civilitás újrafogalmazásához? Persze a feltett kérdés sarkított, de aligha lehet elkerülni a mobilizáció és a demobilizáció dialektikájának faggatását. Ez a kérdés voltaképpen párhuzamos azzal a kérdéssel, hogy mennyire képes egy folyóirat módosítani azokat az aspektusokat, amelyek jellemzik a kulturális tapasztalatokat, és amelyek azzal fenyegetnek, hogy a kultúrát az áru szintjére süllyeszti. A digitális folyóirat, mint annyi más dolog a modernitásban, egyszerre megoldás és probléma, és nem tudjuk megszabadítani ettől a tehertől. Az ellentmondások esetében nem külső jellegzetességek, hanem belső tartozékok.

Azt mondtam, hogy a digitális folyóiratok elterjedése visszafordíthatatlan. Ám térhódításuk formája, a hozadékokkal együtt, még bizonytalan. Ahogy bizonytalanság övezi a klasszikus folyóiratokkal kapcsolatos viszonylataikat is. A digitális szféra, a vélelemmel ellentétben, nem totális: van „kívülség” a digitális közeghez képest, ami felveti a digitális és a nem-digitális szférák viszonyát. Ott látjuk az e-folyóiratokon a hagyomány jeleit: azon szerzők bizonyulnak mérvadóknak, akik már korábban mély nyomokat hagytak a nem-digitális szférákban. Jut eszembe egy régi szituáció: Bernard de Chartres a 12. században mondta volt, hogy a kortársak törpék az óriások vállain – amúgy John of Salisbury *Metalogicon*jából tudunk erről. Később e jelzet locus communisszá vált az iskolákban. A kortársak magasabban állnak, mint az elődök, de ez nem a kortársak érényeit mutatja, és nem az ő teljesítményeiket fejezi ki. Nyilván a modernitás megkérdőjelezte a törpéknek és az óriásoknak ezt a viszonyát. De az e-folyóiratok benne állnak a régi és az új egymásra vonatkozódásaiban. Még látnunk kell, hogy az e-folyóiratok pusztán csak valamilyen „posztmodern ellazulást” képviselnek-e, vagy valami mást, ami túlmutat a törpe távlatán.

Filmes folyóiratok és digitális nyilvánosság

Közhelyszámba megy kijelenteni, hogy az ezredfordulós évtizedekben a kultúra, különösen az úgynevezett magaskultúra szerepe és ársíója újraértékelődés alatt áll, s az értékek (a közönség, a fogyasztók preferenciáiban is megmutatkozó) átrendeződésében vitathatatlanul lényegi szerep jut a kultúráközvetítő közegek átalakulásának, ha tetszik, az úgynevezett információs társadalom új platformjainak, egyszerű bölcsésztekintettel már-már követhetetlen technológiai újításainak. Az is köztudomású, hogy a nyomtatott sajtótermékek köré szerveződő szépirodalmi vagy tudományos alkotócsoportok, műhelyek mellett a 2000-es évek Magyarországon felbukkantak a digitális médium (kezdetben az 1.0-ás hálózat) lehetőségeit kiaknázó, új publikációs és reprezentációs felületeket létrehozó, hálózati kommunákat alakító és ideig-óráig életben tartó csoportok. (Gondoljunk csak a 2005–2009 közt működő, az online műhelyek hagyományát megteremtő Telep-csoport blogjára, amelynek a paradigmáját, ha jól érzellem: jelentősen csekélyebb sikerrel, több más fiatal, többé-kevésbé pályakezdőnek nevezhető irodalmárcsapat igyekezett/igyekszik követni. Az Előszézon például 2007, a Körhinta Kör 2008, az Újhormon Csoport 2009 óta működött rendszertelenül frissülő versblogokat.)

Az új technológiák és médiumok széles körű elterjedése ugyanakkor természetesen nemcsak a szerzők (és szerkesztőik, kiadóik), hanem a befogadók lehetőségeit is átfőrtmálta. Sőt, az újabb és újabb innovációk (web 2.0-ás, okostelefonos, tábla- gépes, e-readeres, stb. alkalmazások) iszonyú sebességgel, gyakorlatilag hozzátétőle- gesen pár év alatt képesek átrendezni a médiafogyasztási szokásokat, az információkeresé- si preferenciákat, s következésképpen bizonyos mértékig a befogadói attitűdöket és kompetenciákat is. Már az a tény, hogy a befutott írók konyhája, esetleg a kocsmá- vagy kávézóasztal helyett (de legalábbis annak kiegészítéseként) az alkotás közösségi megvi- tatásának környezetéül a blogsablont (vagy, a 2010-es évek elején jellemzően inkább: a közösségi média, elsősorban a Facebook üzenőfelületeit vagy titkos, illetve nyilvános csoportosulást biztosító szolgáltatásait) választják az „újfiatalok” – akiket olykor net- nemzedéknek hívunk –, önmagában véve értelmezhető annak jeleként, hogy információs társadalmunk, s a benne termelődő javak a teljes digitalizáció irányába tartanak. A digi- tális médium sikerének titka komoly részben nyilván hatékonyságának, felhasználóbarát jellegének köszönhető: az információszerzés és információrendszerzés, továbbá és leg- elsősorban az információkeresés, az információ elérésének gyorsaságát illetően jelenleg nincsen hatékonyabb technológia a digitális memóriánál. (Röviden jegyzem meg, hogy a webes tartalmak elérése, hozzáférhetősége persze a legkevésbé sem demokratikus, aho-

gyan a hálózaton fellelhető információk hitelességét, színvonalát illetően is erős hierarchizálódásról beszélhetünk.)

Közelebbi tanácskozási témánkhoz kanyarodva persze azt kell megállapítanom, hogy napjainkban még javában zajlik a (kulturális) területek újrafelosztása a világban, és mindenki igyekszik minél kisebb veszteséggel átköltöztetni a saját értékeit a jövő kultúrájába. Minden részterület keresi a helyét, próbálja újradefiniálni önmagát az elhálósodott világban, így a magyarországi művészeti folyóiratkultúra, s ezen belül a filmes orgánmok is. Kérdés persze, hogy abban a kortársi közegben, amelyben az információszerezés domináns, elsődleges eljárása már nem a nyomtatott szövegek utáni (akár könyvtárban bekövetkező, helyszínelő) nyomozás, hanem a „guglizás”, a keresőmotoros keresés, a komoly múltú, nagy hagyományú nyomtatott folyóiratok valóban életképesek tudnak-e maradni. Tegyük mindehhez hozzá azt a közismert tény is, hogy az olvasás komfortos szituációja már csak részben, s ha hinni lehet a statisztikáknak, egyre kisebb mértékben jelenti az Italo Calvino *Ha egy téli éjszakán egy utazó* című remekművének első fejezetében leírtakat, ahol a könyv bolti megvásárlása után puha fotelben, lábát felpolcolva, a könyvtestet megszaglászva, megsimogatva, vagyis azzal érzéki kapcsolatot kialakítva mélyed el az olvasó a könyv világában. Ez az olvasási gyakorlat, vagyis a tényleges kézben tartás, illetve a szövegben vagy vegyes/kevert médiumú termék esetében: a képszövegben való elmélyedés, a figyelem hosszan fenntartott intenzitása, ugyanakkor a nem feltétlenül lineáris jellegű információfeldolgozás megítélésem szerint a nyomtatott folyóiratok olvasói praxisát is jól reprezentálja.

A hálózati kultúra kezdeti, apokaliptikus, pejoratív ellenhangjai a Gutenberg-galaxis háttérbe szorulásáról, végletesebb megfogalmazásban: eltűnéséről, s vele együtt az olvasás, s a hozzá kötődő absztrakciós-szellemi készségek meggyengüléséről, sarkosan fogalmazva: az elbutulásról vészmadárkodtak. Persze, az új médiumok felbukkanásakor ez a típusú, a régi médiumhoz defenzíven, a frisshez agresszíven és lekicsinylő módon viszonyuló attitűd (ha tetszik, a mediális rémület vagy iszony) teljességgel jellegzetes hozzáállás: ahogyan a könyvnyomtatás feltalálását sem övezte össznépi örvendezés, a fotográfia, a film, a rádió vagy a televízió elterjedését is a „népbódítás” vagy a „közönségkábitás” metaforáinak és félelmeinek hangot adó cikkek, értekezések kísérték.

A hálózati kultúra kezdeti, apokaliptikus, pejoratív ellenhangjai a Gutenberg-galaxis háttérbe szorulásáról, végletesebb megfogalmazásban: eltűnéséről, s vele együtt az olvasás, s a hozzá kötődő absztrakciós-szellemi készségek meggyengüléséről, sarkosan fogalmazva: az elbutulásról vészmadárkodtak. Persze, az új médiumok felbukkanásakor ez a típusú, a régi médiumhoz defenzíven, a frisshez agresszíven és lekicsinylő módon viszonyuló attitűd (ha tetszik, a mediális rémület vagy iszony) teljességgel jellegzetes hozzáállás: ahogyan a könyvnyomtatás feltalálását sem övezte össznépi örvendezés, a fotográfia, a film, a rádió vagy a televízió elterjedését is a „népbódítás” vagy a „közönségkábitás” metaforáinak és félelmeinek hangot adó cikkek, értekezések kísérték. Jőmagam a legkevésbé sem kívánok efféle gyászharangokat megkondítani a hálózati kultúrákkal kapcsolatban. Bár – amennyire az olvasási felmérések, illetve a kilencvenes években született hallgatóim

fogyasztási szokásai alapján ezt meg tudom ítélni – az úgynevezett netnemzedékre valóban kevésbé jellemző a magaskulturális termékek vásárlása (aminek nyilván finánciális okai is vannak), s az olvasás kedvelt médiumai a print kiadványok helyett inkább a notebookok, a táblagépek és a telefonok, de továbbra is olvasnak, mi több, sokat olvasnak. (A műfaji preferenciákat, illetve a szövegtörmelékek mentén sodródást, a „klikkelek egyet, odakukkintok, és sitty-sutty, máris egy másik hiperlinket követek”-típusú, már nem is szörfölésnek, hanem inkább jetskin suhanásnak nevezhető tájékozódási formát ezúttal nem hozom szóba részletesen.) Mi több, ezek a mai fiatalok képesek elmélyülni, 25.000 leütésnél hosszabb szövegeket is képernyőről olvasni – különösen, ha szakdolgozat készítése, netán a kedvenc irodalmi és filmhősük vagy -műfajuk rajongói, jellemzően blogon közzétett továbbírásáról, azaz úgynevezett ’fanpic’-ről van szó.

Tegyük fel, hogy a nyomtatott folyóiratok életben maradása az olvasóbázisuk létrehozásán és gondozásán, a potenciális olvasók elérésén, kíváncsiságuk felkeltésén, esetleg hosszú távú rajongásuk megteremtésén múlik. (Ahogyan az elektronikus folyóiratok esetében sincs ez másként.) Tegyük fel, hogy a folyóiratok kultúra jövőjének szempontjából a legkevésbé sem hanyagolható el a legalább minimális mértékű interakcióhoz (hozzászólási, tetszikelési vagy megosztási lehetőséghez), multimediális környezethez és az úgynevezett ’multitasking’ üzemmódhoz szokott olvasó-néző netnemzedék. Más szavakkal: a hagyományok továbbörökítése érdekében a mai tinédzsereket, huszonevűseket a folyóiratok felvevőpiacának aktív részévé és részesévé, vagyis fogyasztójává/olvasójává és szerzőjévé kell, kellene tenni. Úgy hiszem, a szerzővé alakulás a legkevésbé sem okoz gondot ennek a generációnak; egészen más a helyzet viszont az olvasótáborok kinevelésével és megtartásával. Meglehet, tévedek, de – a legkevésbé sem reprezentatív magánfelméréseim alapján – úgy tűnik, hogy a megbízható rendszerességgel közvetített színvonalas tartalom és a jól ismert offline folyóirat- vagy alkotóműhely-népszerűsítések (közönségtalálkozók, művészeti táborok, stb.), illetve a tehetséggondozási formák (szerkesztőségi órák, amatőrökkel folytatott szerkesztői levelezés) már nem igazán gyakorolnak komolyabb tömeghatást.

Vagyis, feltevésem szerint, ha nem a pusztán (egyébként jellemzően állami fenntartású) túlélésre, hanem a vibráló életre kívánnak berendezkedni művészeti fórumaink, akkor nagyobb és természetesen úgymond dizájnosabb, vagyis vizuálisan is izgató/vonzó, ugyanakkor az interaktivitást hangsúlyosan kihasználó területet kell kihasítaniuk abból a közegből, amelyet a fiatal felnőtt és a felnövekvő nemzedékek előszeretettel használnak. Határozott benyomásom ugyanis, hogy bár különféle offline stratégiákkal is lehetséges egy-egy folyóirathoz, akár az általa képviselt fő szemléleti formákhoz, stílusokhoz való szoros kötődést kialakítani egy-egy olvasóban, összehasonlíthatatlanul sikeresebb, és nem utolsósorban tömegesebb üzemmódra kapcsolhatunk, ha a netnemzedék, más szavakkal: a digitális bennszülöttek kultúrájához és igényeihez igyekszünk igazodni. Alkalmazkodni az „újfiatal” vagy „újolvasói” környezethez, otthont teremteni benne, a nívóból lehetőleg nem engedve kultúrát szolgálni és szolgáltatni – szép, nemes feladat, nemdebár.

Az alábbiakban néhány magyarországi illetőségű filmes folyóirat, honlap és portál hálózati szereplését hozom szóba, s reményeim szerint ennek a legkevésbé sem teljes körű és részletességű társművészeti kitekintésnek a révén nemcsak a filmes fórumok által belakott digitális térre láthatunk valamelyest rá, de jó eséllyel olyan közönségteremtő és –megtartó technikákra is, amelyek az internethasználókat valóban olvasókká, esetleg szerzőkké, vagyis az illető közeg barátaivá, de legalábbis (közeli) ismerőseivé teszik. A legismertebb, legnépszerűbb, bizonyos szempontok szerint a leginkább meghatározónak nevezhető filmes orgánumokra fogok koncentrálni, olvasó-nézői, fogyasztói-felhasználói nézőpontom (és elvárásaim) pedig a vizuális kultúrakutató szakemberé. A különféle összművészeti kulturális portálok, illetve elektronikus napilapok filmes rovataira nem fogok kitérni, csakis a kiténtetetten filmes profilú folyóiratokra fókuszálok.

A filmes folyóiratokat, magazinokat szemlélve úgy tűnik, nemcsak sokszínű, többféle olvasói réteget is megszólító, élő szféráról beszélhetünk, de szembetűnő különbség is kirajzolódik az irodalmi folyóiratok komoly részének arculatához képest, amennyiben a filmes fórumok (legalábbis az egyes, a szakmai, netán tudományos igényességet is szem előtt tartó lapok) markánsabban törekszenek a saját profil, az egyedi(bb) tartalomszolgáltatás kialakítására. Közismert módon a nyomtatott irodalmi folyóiratok komoly része a következő rovatstruktúra mentén épül fel: szépirodalmi blokk, tanulmányrovat (hol tematikusan, hol esetlegesen összeállítva), könyvkritika/könyvismertetés rovat, ezek mellett ritkábban esetleg egyéb tárgyú/műfajú szövegek is szerepelnek, és jellemzően vagy illusztrációs anyag nélkül jelennek meg, vagy pedig fekete-fehér grafikák kísérik a szövegeket. (Természetesen vannak szerencsés, egyedibbnek mondható kivételek.) A filmes folyóiratkulturát illetően markánsabban kirajzolódnak a folyóirat-profilok – ezt a tényrt persze részben az is indokolhatja, hogy az irodalmi folyóiratoknál lényegesen kisebb számú filmes orgánus létezik. A negyedévente megjelenő, nyomtatott *Metropolis* például kifejezetten szaktudományos jellegű tanulmányokat közöl, tematikus összeállításban, amelyek hol egy-egy filmtörténeti vagy -elméleti probléma, hol pedig egy-egy rendezői életmű köre szerveződnek, s kisebb részben filmszakmai könyvek ismertetését, kritikáját is közli. A szintúgy negyedévente, de csakis online megjelenő *Apertúra (Film – Vizualitás – Elmélet)* szintén tematikus összeállításokkal jelentkezik, ám ezeknek (noha meghatározó, de mindössze) egy része filmes témájú, más része a vizuális kultúrakutatás tágabb terepével (színházzal, képzőművészettel, stb.) kapcsolatos, s az *Apertúra* jellemzően inkább interdiszciplináris tájékozódású, ritkábban szigorú értelemben vett filmtudományi írásokat tesz közzé. Az egyetemi hallgatói munkák részére fenntartott *Diákmunka*-rovat pedig igazán vegyes és színes, a magasművészeti produktumoktól a szubkulturális képi műfajokon át a multimediális termékek elemzéséig és tovább található témákat. Akadémiai irányultságukból és elsősorban alapos tanulmányokat közlő jellegükből adódóan sem a *Metropolis*, sem az *Apertúra* nem tartja feladatának a legújabb magyarországi és nemzetközi filmtermés rendszeres kritikái figyelemmel követését, más szóval a heti vagy napi filmkritika-írást. (Bár az épp megújulóban lévő *Apertúra*-oldal, az *Apertúra Magazin* a tervek szerint erre is törekedni fog.) Ezt a – nevezzük így – piaci rést mindeddig az átlagnéző és -olvasó számára is érthető stílust, nyelvezetet alkalmazó havilap (ami következésképpen amolyan havi szemlét nyújt), de szintúgy alaposabb, egy-egy témát színvonalasan taglaló mélyfúrásokat is közlő *Filmvilág*, illetve a legfrissebb filmes, ELTE-s hallgatók által 2009-ben elindított, szintúgy negyedéves nyomtatott megjelenésű *Prizma* filmművészeti folyóirat töltötte be. Az utóbbi a tudományos igényesség mellett fiatalos témaválasztást, ehhez illő vizuális megjelenést, valamint szélesebb körben is érdeklődésre számot tartó fogalmazásmódot igyekszik alkalmazni, s olyan területek rendszeres kritikái gondozását is céljának tekinti, amelyekkel az „idősebb” orgánusok csak elvétve foglalkoznak (ilyen például a kisfilmek/rövidfilmek, videoklipek vagy az experimentális filmművészet kérdése). Az eredetileg szintén nyomtatott megjelenésű, majd forráshiány miatt 2011 óta csakis elektronikusan létező *Mozinet* inkább magazin-jellegű, az olvasókat a friss filmes bemutatókról tájékoztató, inkább az átlagos filmes tájékozottságú érdeklődőt megcélzó fórum, egyedi rovata pedig a filmre adaptált könyvek (egyébként nem túl alapos) kritikáját nyújtja. Sőt, még a leginkább az úgynevezett „egyszeri” nézőt megcélzó és kiszolgáló, a szöveges anyaghoz képest sokkal inkább a jó minőségű színes, gyakran fél- vagy egészoldalas standfotókat, filmképeket előtérbe helyező, amúgy inkább filmszínopszisokat és felületes „véleményecskéket” publikáló print havilap, a *Vox Mozimagazin* is rendelkezik egyedi rovatokkal. Ilyen például a *Tollpárbaj* elnevezésű rovat, ahol minden hónapban kiskritikákkal versenghetnek az olvasók, s a szerkesztőség megszavazza a hónap legjobb olvasói kritikáját, illetve a havi Top 5-öt, s a magazin online felületén publikálják is ezeket. A lehetséges filmes felvevőpiac, a

közönség részben egészen más rétegét igyekszik megszólítani és kiszolgálni a *film.hu* portál, ahol a rövid, következőképp nem túl elmélyült szócikkek mellett a magyar és külföldi filmkészítők érdeklődésére számot tartó napi adatokat, híreket közlik. De emellett az Internet Movie Database mintájára létrehozták és fejlesztik a HMDB-t, vagyis a magyar filmesek és filmek adatbázisát, és szintúgy hasznos adattárat hoztak létre (magyar és angol nyelven) a magyarországi forgatási helyszínekről, a stúdiókról és filmforgalmazó cégekről. (S a Könyvkolónia mintájára a Filmkolóniát is megteremtették.)

Más, például az archívumépítés szempontjából a nyomtatott filmes folyóiratok a nyomtatott irodalmi folyóiratokéhoz hasonló eljárásokkal élnek. A print alapú, de online változattal is bíró lapok (*Metropolis*, *Filmvilág* és *Prizma*) a megjelenés után 3–6 hónappal teszik online is elérhetővé tartalmaikat – bár a nemzetközi szerzői jogi törvények miatt a *Metropolis* szakfordításai csak a folyóirat honlapján regisztráló felhasználók számára érhetőek el. Ebben az értelemben mindhárom lap tárhelyként (is) használja az internetet, s a *Metropolis* honlapja nem is igazán törekszik ennél többre: ritkán és rendszertelenül szakmai hírekkel frissítik az oldalt, de ennek elsődleges, s szinte egyetlen mondható funkciója a nyomtatott verzió online tárolása. A *Filmvilág* szintúgy sokáig mindössze a nyomtatott anyagokat tette online is elérhetővé (a nyomtatott verziót kísérő fekete-fehér képanyag nélkül), de harmincéves évfordulójuk alkalmából, 2009-ben a népszerű folyóirat hivatalos blogját is elindították, a közönséggel történő „élőbb” kommunikáció érdekében, amelyen a print változatot kiegészítő cikkeket, filmszakmai híreket publikálnak. Ennél jelentősebb fejlemény, hogy 2013-tól kezdődően, előfizetéses jelleggel e-journalként, vagyis elektronikus folyóiratként is elérhető a havi lapszám, amely tartalmában megegyezik a nyomtatottal, de színes képanyagot és filmjeleneteket is tartalmaz, és Windows-alapú PC-re, iPadre és androidos mobilkészülökre egyaránt letölthető. A gazdag kínálatot, a gyakori, igényes tartalommal történő frissülést, a poénos-szellemes rovatokat, vagyis a hagyományosabb rovatszerkezetű nyomtatott folyóirathoz képest jelentős mértékben új többlettartalmat szolgáltatató online megfelelőt illetően a *Prizma* a filmes folyóiratok vezéregyénisége. A klasszikus, szigorú(bb) szerkesztésű filmes műhelyek között a *prizmafolyoirat.com* a legpörgősebb nivós fórum, ahol a statikus és mozgóképi ledek túlsúlyával már a megjelenés, a felület is a vizualitás középpontba helyezését jelzi (szemben a képtelen, csak a szöveges anyagot reprodukáló *Filmvilág*- és *Metropolis*-archívumokkal).

A szóba hozott lapok mindegyike rendelkezik Facebook-oldallal. Tekintettel arra, hogy a Facebook az úgynevezett netnemzedék egyik legfontosabb önkifejezési és kommunikációs terepe, amely immár magasan megelőzi a telefon-, az SMS-, illetve az egyéb chatszolgáltatók használatát, ez a reprezentációs, egyben a rajongókkal/olvasókkal intenzívebb, gyakori frissülés és érdekesítő tartalmak közzlése esetén akár napi kapcsolatot lehetővé tevő kommunikációs csatorna a rajongótábori érdeklődés fenntartásának vagy az új rajongók toborzásának a szempontjából aligha hanyagolható el. Az egyes orgánusok ugyanakkor eltérő módon használják a közösségi média lehetőségeit. A *Metropolis* Facebook-oldalán például jellemzően csak a folyóiratszámok tartalmával, illetve az újonnan indított *Metropolis*-könyvsorozattal kapcsolatos posztok, ritkábban filmszakmai hírek jelennek meg, nem túl gyakori frissítéssel (ezt részben persze indokolhatja az, hogy a szerkesztőség túlterhelt egyetemi oktatókból áll). A *Filmvilág* és a *Prizma* jellemzően az új, a blogon, illetve az online felületen megjelenő cikkeket posztolja, míg az *Apertúra* (egyébként egyetemi hallgatók által menedzselte) Facebook-oldala a folyóirathoz kötődő hírek, az új megjelenésekről értesítés mellett különféle aktualitással bíró sztárfotókat, ingyen, természetesen a Youtube-ról származó filmrészleteket és videoklipeket, illetve a mindennapi vizuális kultúránk csemegéit teszi közzé. Az olvasók aktivizálása és a szerzők közösségi érzetének gondozása érdekében nemrég (2013 novemberének eleje) egy titkos/rejtett Facebook-csoportot is létrehoztak, ahol a szerkesztők a vizuális kultúrához

kötődő különféle programokról tudósításokhoz „vadásznak” szerzőket (s egyeztetnek le egyéb műfajú cikkeket), ily módon a kulturális eseményeket – képzőművészeti kiállításokat, szakkönyv-bemutatókat, filmfesztiválokat és tematikus vagy sajtóvetítéseket, színházi és táncelőadásokat, stb. – is népszerűsítve. S bár egyelőre természetesen a szerkesztők a kulturális programokkal kapcsolatos hírek fő motorjai, de a csoportba került volt, jelenlegi és leendő szerzők is egyre többször és többen dobnak fel lehetséges témákat, és jelentkeznek cikkírással. (A csoport nyilván közösségi, meghívásos alapon bővül, az előadásom idején például szám szerint 87 tagja volt.)

Könnyen el tudom képzelni, hogy nem ez az egyetlen, mondjuk úgy: nem teljesen nyilvános, ugyanakkor a folyóiratszerkesztők, a szerzők és az olvasók közt jó hangulatú és érdemi eszmecserét biztosító kommunikációs fórum, mindazonáltal ez az egyetlen rejtett folyóirat csoport, aminek a tagja lettem/vagyok. S talán nem túlzás azt állítani, hogy ez a típusú olvasókkal való kapcsolattartás, amelynek hangsúlyos célja az olvasók szerzővé „emelése”, publikálható írásra buzdítása, már-már egy web 2.0-ás műhelymunka jellegét ölti, amelyben a netnemzedék tagjai – a szakmai minőségért szavatoló szerkesztői gondozásról nem lemondva – meghatározhatják a tartalomszolgáltatást, s preferenciáikkal befolyásolhatják az *Apertúra Magazin* kultúrafeldolgozó és -közvetítő arculatát.

A szerkesztői figyelem, ha tetszik: a felügyelt, gondozott tartalom szempontjából természetesen amúgy is megkülönböztethetünk a szakmai minőségért szavatoló fórumokat, és olyanokat, amelyek bizonyos mértékig a közösségi média működési elvein alapulva minimális mértékű szerkesztői ráhatással, elsősorban a regisztrált felhasználók által gyártott tartalmakat szolgáltatva működnek. Ilyen – sajnos, minimális vizuális designnal rendelkező, de – teljes mértékben interaktív orgánumnak kell tartanunk a *kritikustömeg.org*-ot, ahol a regisztrált felhasználók filmrajongó közösségként működnek, egyéni profilokat, toplistákat, film-, rendező, színész-, stb. elemzéseket hoznak létre, s a tagelés (címkézés) lehetőségeit hatékonyan kiaknázva olyan filmes adatbázist építenek, amely változatos szempontok alapján kiválóan kereshető. Sőt, *Arany* és *Ezüst Vapiti* néven évente díjakat is osztanak a „legjobb film”, illetve a „legjobb színészi teljesítmény” kategóriájában. A filmes site-ok, folyóiratok között a *Kritikus Tömeg* a legelénkebb, az online közegben legtöbbször diskuráló, ugyanakkor szakmai szempontból is hasznos, érdekes tartalmakat generáló „tömeg” (egyébként közel 10.000 regisztrált felhasználójuk van).

Az említett digitális médiumhasználati, olvasóteremtő és -gondozó praktikák mellett nyilván a multimédiás interaktivitásra épülő játékok, kiegészítő alkalmazások jelentenek a folyóiratok egyik előremenekülségi útját. Világos, hogy ehhez elsősorban a bölcsészek és az informatikusok közti szorosabb együttműködésre van szükség, miként az is világos, hogy az új interaktív alkalmazások technológiai fejlesztéséhez tőkére van/volna szükség. Az amúgy is jelentős forráshiányokkal küzdő magyarországi kulturális vagy egyetemi szférában nem nagyon látok esélyt az efféle innovációkra, mindenesetre zárasképpen egy Egyesült Államok-beli irodalmi folyóirat mobiltechnológiás fejlesztésére térek ki, amelynek a révén az olvasót vagy az olvasó-nézőt a szöveg vagy a multimédiális tartalom egyszerű fogyasztójából tényleges annak létrehozójává, nemcsak társszerzőjévé, hanem nagybetűs Szerzőjévé léptetik elő, s egyben az azonnali olvasói visszacsatolást, az aktív és kreatív folyóirathasználatot is biztosítják. A *Digital Americana* viszonylag friss, 2010-ben indult irodalmi folyóirat, amely hagyományos tartalmat (elsősorban szépirodalmat és kritikát) publikál, nyomtatott, illetve iPhone-os és iPad-es verzióban is megjelenik. A 2012 őszi, a „redakciót” fókuszba állító elektronikus lapszámukhoz olyan app-et, vagyis mobiltelefonon és táblagépen használható alkalmazást társítottak, amely révén kétféleképpen is szerkesztővé és szerzővé válhat az olvasó. A szoftver egyik felhasználási lehetősége a firkálva olvasók számára jól ismert markerezés, azaz szövegkiemelés stratégiájára alapul, vagyis arra, hogy aláhúzzuk, vagy szövegkiemelővel beszínezzük

egy adott szöveg számunkra fontos megállapítását. A „redact” (magyarul „szerkessz”) alkalmazással a szöveg bizonyos részeit be lehet festeni különböző színekkel, a fekete színnel el is lehet tüntetni a dokumentumból az illető részletet vagy szót, az „átdolgozott”, módosított szövegváltozatot pedig képfájlként, fényképként el lehet menteni, és azonnal meg is lehet osztani a Facebookon. A „redact” másik applikációja a – nevezzük így – némileg irányított versalkotást célozza, amely révén a folyóirat szerkesztői által az egyes szépirodalmi szövegekből kijelölt szavakból lehet vizuális költeményt, képverset faragni, s a kreációt szintén közösségi oldalakon megosztani.

Összegezve: a médiafogyasztási és -használati szokásokra reagálva és az új(abb) olvasói igényekhez alkalmazkodva fontolóra lehetne (kellene?) venni az olvasók aktivizálásának és folyóirat-használatának a hagyományostól eltérő lehetőségeit.

A magyar folyóiratok digitalizálása, az összehangolás lehetőségei, digitális átállás

A zene, a tévé után megkezdődött a sajtó internetre, digitális médiára költözése is, sőt, ez a folyamat már évek óta tart. A továbbiakban a sajtó fogalmát tágan, a könyvtárosok számára az időszaki kiadvány fogalmával azonosítom. Digitális formában a különböző sajtótermékek a fizikai korlátoktól, országhatároktól függetlenül korlátlan számban, a földgolyó majdnem bármely részén hét nap 24 órában elérhetőek. A hordozható digitális olvasó eszközöknek köszönhetően a digitális információk már nemcsak a zárt szobákban, íróasztalnál lévő PC-ken olvashatóak, hanem a nyílt tereken, közlekedési eszközökön, kollégiumokban vagy akár a parkokban is.

A nyomtatott sajtó az internetre költözik

A digitális átállás egyik nagy lépése a régi, nyomtatott formában megjelent sajtó digitalizálása és online hozzáférhetővé tétele. A digitális átállás másik fontos dimenziója, hogy a sajtótermékek közvetlenül is megjelennek digitális formákban, online környezetben. Első lépésben a nyomtatott változat kerül fel az internetre változatlan tartalommal, később azonban az online változatok önálló életre keltek, eltértek a nyomtatott szülőktől, sőt teljesen önálló lábra álltak. Az átállás harmadik stádiumában megjelentek azok a sajtótermékek, amelyek már az interneten születtek, nincs nyomtatott változatuk, eredeti online kiadványok.

A digitális átállás a sajtó világában egyrészt lehetőség, másrészt kényszer. A nyomtatott kiadás költségigényes, a példányszámok korlátozottak, ezek célba juttatása is költséges és földrajzilag általában lehatárolt. A hirdetések által finanszírozott forprofit sajtó egyre erősebben erodálódik, sorba szűnnek meg a nagy múltú nyomtatott napi- és hetilapok, vagy váltanak át online változatba.¹ A hirdetési piac és a tőke egyre erőteljesebben vándorol át a nyomtatott médiából az online médiába, ezzel kihúzza a pénzügyi alapot a nyomtatott napi és hetilapok jelentős része alól. Magyarországon ez a folyamat még hátrébb tart, mint például az USA-ban, vagy Nyugat-Európában, de nem áltathatjuk magunkat azzal, hogy előbb-utóbb a hazai sajtót is egyre jobban eléri ez a tendencia.

A sajtó digitális átállásának másik vetülete, hogy a mobil eszközök előretörésével a hírfogyasztás, a napi tájékozódás a nyomtatott sajtóról lassan átkerül az online világba és erre az igényre a média cégeknek is reagálni kell.

Jelen előadásban azonban inkább a hazai viszonyokat és a nonprofit sajtó helyzetét igyekszem áttekinteni, a fenti rövid utalás csak a sajtó egy másik világának erősödő digitális átállására utalt, amely azonban előbb-utóbb utoléri a nonprofit, tudományos, kulturális sajtó területét is.

A sajtó digitalizálásának változatai

Az alábbiakban a sajtó digitalizálásának különböző eseteit tekintem át néhány példával, amelyek Magyarországon és külföldön jellemzően előfordulnak:

Közgyűjteményi digitalizálás pályázatok mentén

Hazai közgyűjteményeink, kevés kivételtől eltekintve, saját erőforrásból nemigen tudják folyamatosan digitalizálni saját állományukat, folyóirataikat. Erre jellemzően különböző pályázati források biztosítanak időleges lehetőséget. Néhány példa ezekre a digitalizálásokra.

- 2008: Az OSZK NKA támogatással digitalizálta² az Erdélyi Múzeum Egyesület (röviden EME) kiadványainak jelentős részét, több mint 50.000 oldalnyi monográfiát és folyóiratot. Utóbbiak az OSZK Elektronikus Periodika Archívumába kerültek. A digitalizált anyag később átkerült és tovább bővült az EME által létrehozott Erdélyi Digitális Adattárba (EDA).³
- 2009: Az Oktatási és Kulturális Minisztérium meghívásos pályázatára számos városi könyvtár kapott támogatást helytörténeti sajtó digitalizálására. A helytörténeti kiadványokat az OSZK-ban lévő mikrofilmekről kellett digitalizáltatni. A digitalizált alapanyagot feldolgozásra, szolgáltatásra megkapták a könyvtárak, valamint az OSZK is. Részben az OSZK-s munkatársak segítségével a városi könyvtárak egy része elkezdte a feldolgozást és a saját szolgáltatást, bár utóbbit az OSZK EPA adatbázisa is biztosította. A nem igazán jól szervezett projekt eredményeként létrejött digitális alapanyag jelentős része még az OSZK digitális raktárában hever, feldolgozási kapacitásuk hiányában. Azért találhatóak szép számmal online elérhető kiadványok is, például *Szarvasi Hírlap*.⁴
- 2012: A Bethlen Gábor Alapítvány és a Magyar Unitárius Egyház támogatásával az EME és az OSZK együttműködésében⁵ a *Keresztény Magvető*⁶ és az *Unitárius Közlöny*⁷ több, mint 100 évfolyamát digitalizálták és szolgáltatják online. Mindkét folyóirat folyamatosan megjelenik a kezdetek óta, most már online változattal is rendelkezik.
- Magyar Digitális Múzeumi Könyvtár⁸: Főként az NKA támogatásával több év óta, több pályázati körben az Arcanum Adatbázis Kft. 19 megyei, 13 országos és 16 szakmúzeum kiadványait; könyveket, évkönyveket, folyóiratokat digitalizált, közel 5000 kötetet, és ezeket egy közös honlapon egyben szolgáltatja is.
- Magyarországi Levéltárak Kiadványai⁹: A múzeumi projekthez hasonlóan az NKA támogatásával a megyei és országos levéltárak számos kiadványát, folyóiratát digitalizálta évek során az Arcanum cég, és szolgáltatja is azokat egy közös portálon.

Civil szervezetek digitalizálásai

A közgyűjtemények mellett a civil szervezetek is kiveszik a részüket a folyóiratok digitalizálásában. Részben az érdeklődésük, szakterületükbe tartozó folyóiratok, részben saját maguk által kiadott folyóiratokat digitalizálnak vagy digitalizáltatnak szép számmal, például:

- Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság¹⁰: A szervezet egy ideje módszeresen digitalizálja mind a hazai, mind a külföldi kiadású hungarológiai folyóiratokat. A digitalizálást részben az OSZK, részben az Arcanum Adatbázis Kft. végezte, a

szolgáltatás az OSZK EPA adatbázisán keresztül történik. Néhány kurrens folyóirat esetében a visszamenőleges digitalizált példányokat már a napjainkban digitálisan szerkesztett kurrens példányok egészítik ki, mint például a Rómában megjelenő *Rivista di Studi Ungheresi*¹¹ esetében.

- Országos Erdészeti Egyesület¹²: Az Egyesület pályázati támogatással 2008-ban a MEK Egyesület segítségével digitalizáltatta az egyik legrégebb magyar folyamatos szaklapot, az *Erdészeti Lapokat*¹³ (1862-). A digitális kiadvány ugyancsak az EPA adatbázisban, valamint a lap online változatának honlapján is megtalálható. A digitalizált kiadvány itt is összekapcsolódott a nyomtatott lap online változatával.
- A MEK Egyesület¹⁴ főként az Internet Szolgáltatók Tanácsának támogatásával több éve módszeresen digitalizáltat társadalom- és természettudományi újságokat. A főként 19. századi, 20. század eleji szakfolyóiratok között olyanok találhatóak, mint például:
 - *Irodalomtörténeti Közlemények*¹⁵, 1891–2007;
 - *Magyar Iparművészet*¹⁶, 1897–1930;
 - *Természettudományi Közöny*¹⁷, 1869–1900;
 - *Színházi Élet*¹⁸, 1912–1938.

A piaci szféra digitalizálása

A digitális tartalom fontos szolgáltatássá válik a piaci vállalkozások számára is. Tőlünk nyugatabbra fekvő, nagyobb országok esetén sok esetben nagy kiadók (például Elsevier) szolgáltatnak több száz teljes szövegű digitális folyóiratokat, vagy egyetemi könyvtárak és kiadók szövetsége (például JSTOR¹⁹).

A relatíve kis méretű, magyar nyelvű folyóiratpiac nem tud fenntartani hatékonyan ilyen szolgáltatásokat, ezért inkább az állami finanszírozással támogatott, közgyűjteményi-piaci együttműködések a jellemzőek.

A legnagyobb hazai vállalkozó ezen a területen a már említett Arcanum Adatbázis Kft. A cég minden közgyűjteményi típusnál ott van, könyvtárakban, múzeumokban, levéltárakban. Jellemzően közgyűjteményekkel együttműködve, állami pályázati támogatással digitalizálja a magyar folyóiratok jelentős tömegét.²⁰ Egyfajta barterként digitalizál térítésmentesen is folyóiratokat könyvtáraknak, cserébe a digitális tartalom üzleti felhasználásáért. Sok esetben, amikor a közgyűjteménynek erre nincs alkalmas saját szolgáltatása, online szolgáltatást is biztosít. Így több millió oldalnyi digitalizált időszak kiadványt szolgáltat a

- Magyarországi Levéltárak Kiadványai²¹ és a
- Magyar Digitális Múzeumi Könyvtár²² honlapon.

A digitális tartalom fontos szolgáltatássá válik a piaci vállalkozások számára is. Tőlünk nyugatabbra fekvő, nagyobb országok esetén sok esetben nagy kiadók (például Elsevier) szolgáltatnak több száz teljes szövegű digitális folyóiratokat, vagy egyetemi könyvtárak és kiadók szövetsége (például JSTOR¹⁹). A relatíve kis méretű, magyar nyelvű folyóiratpiac nem tud fenntartani hatékonyan ilyen szolgáltatásokat, ezért inkább az állami finanszírozással támogatott, közgyűjteményi-piaci együttműködések a jellemzőek.

Külön említést érdekel a hazai felsőoktatásban (és néhány határon túli intézményben) elérhető Elektronikus Információszolgáltatás (EISZ²³) keretében digitalizált és az intézményekben elérhetővé tett több, mint 33, főként társadalomtudományi digitalizált folyóirat több, mint 1,6 millió oldala az Arcanum Digitális Tudománytárban.²⁴

A magánszféra digitalizálásai

A teljesség kedvéért fontos megemlíteni, hogy a digitalizálás tömegessé válásával már magánemberek is foglalkoznak kisebb-nagyobb mennyiségben könyvek, folyóiratok, egyéb dokumentumok digitalizálásával és online szolgáltatásával. Ezek alkalmanként nem lebecsülendő mennyiséget, kulturális értéket tartalmaznak, sokszor elérve az intézményi tevékenység szintjét is. A folyóirat-digitalizálás terén egy példát említenék, a dr. Reisz László könyvtáros által évek óta működtetett Magyar Társadalomtudományok Digitális Archívumát.²⁵ A honlapon a könyvek mellett főként a 20. század elején megjelent társadalomtudományi, szociológiai folyóiratok is találhatóak (például *Magyar Társadalomtudományi Szemle*, *Szabadgondolat*, *Huszdik Század*).

Folyóirat digitalizálás külföldön

Magyar digitális folyóiratokat azonban nem csak Magyarországon találunk. Egyrészt a környező országok magyar civil szervezeti módszeresen és tervszerűen digitalizálják a határon túli magyar kiadványokat, közöttük a folyóiratokat is. Hazai koordinációval kialakult a Magyar Adatbankok hálózata, amely a következő adatbankokból áll:

- Szlovákiai Magyar Adatbank²⁶,
- Erdélyi Magyar Adatbank²⁷,
- Vajdasági Magyar Digitális Adattár.²⁸

A fentiekén kívül megemlíteném még az Erdélyi Múzeum Egyesület által az OSZK segítségével létrehozott Erdélyi Digitális Adattár²⁹ (EDA), amelyben az Egyesület tudományos folyóiratai találhatóak.

Magyar folyóiratokat azonban nemcsak magyar intézmények digitalizálnak. Számos külföldi tematikus projekt vagy nagy üzleti digitalizálási tevékenység folyik, amelybe a külföldi könyvtárak magyar kiadványai is belekerülnek. Ezek közül példaként érdemes megemlíteni az alábbiakat:

- Az amerikai Internet Archive³⁰ adatbázisa. Az archívum szöveges részében nemcsak könyveket, de digitalizált folyóiratokat is találunk, régi, nem jogvédett magyar folyóiratok számos kötetét (például *Hazánk*³¹). (A folyóiratok a könyvekhez hasonlóan a MEK és az EPA adatbázisába igyekszünk átmenteni, archiválni.)
- Biodiversity Heritage Library³²: A kezdetben amerikai könyvtárakból létrejött együttműködés főként természettudományi könyvek és folyóiratok digitalizálását és online szolgáltatását tűzte ki célul. Címeik közé felveszik a külföldi könyvtárakban található, témába vágó magyar folyóiratokat is (például *Földtani Közöny*³³).
- Közlebebbi példaként említhető a német finanszírozású Közép- és Kelet-Európa Digitális Fórum (DiFMOE³⁴). A projekt több, egyéb pályázat keretében számos német és magyar nyelvű folyóiratot³⁵ is digitalizált vagy digitalizáltatott, magyar könyvtárakkal is.

A digitalizált sajtó nyilvántartása

Míg a fentiekben részletesen, de korántsem teljesen képet igyekeztem adni a magyar folyóiratok digitalizálásának sokszínűségéről, eredményeiről, addig sajnos korántsem ilyen szép a kép, ha annak igyekszünk utánajárni, hogyan kaphatunk információt egy-egy folyóirat digitalizált változatáról. Régi igénye a hazai könyvtáros szakmának, hogy más országos dokumentum nyilvántartáshoz hasonlóan (MOKKA, NPA, MOKKA-R) egy átfogó nyilvántartás legyen arról, hogy mely dokumentumot hol, mikor, ki digitalizált és hol érhető el az az interneten. Az alábbiakban csak néhány korábbi kezdeményezést említek röviden, amelyek mára talán a hazai információ történelem kissé elfeledett mérföldköveivé váltak.

Webkat.hu

Az 1997-ben létrejött Neumann-ház egyik szolgáltatása egy országos online katalógus volt, amelybe többek között a nyilvános elérésű online folyóiratokat is elkezdtek feldolgozni. A több tízezer rekordot tartalmazó adatbázist 2006-ban a Neumann Digitális Könyvtár megszüntetésével leállították, az interneten nyoma sincs már a honlapnak.

Nemzeti Digitális Adattár (NDA)

Ugyancsak a Neumann-ház információs szolgáltatása volt a 2003-ban elindult NDA adatbázis, amely a hazai közgyűjteményi szféra digitális örökségét igyekezett nyilvántartani azok metaadatainak összegyűjtésével. Az adatbázis több, mint 10 év működés után 2012 végén állt le.³⁶

Országos Digitális Könyvtárkataszter

2008-ban indult el a fejlesztése TÁMOP projekt keretében egy országos katalógusnak, amely a könyvtárakban digitalizált dokumentumok nyilvántartását célozta. A fejlesztés befejezésével azonban a szolgáltatás nem indult meg, a kezdeményezés 2011-ben leállt.³⁷

MaNDA³⁸

2011-ben létrejött a Magyar Nemzeti Digitális Archívum és Filmintézet, amely társadalmi vitára bocsátott koncepciójában, a Mandalat³⁹-ban szintén egy országos központi archívum és nyilvántartás elképzelését fogalmazta meg. 2014 januárjában egyelőre az intézmény honlapján főként csak kulturális híreket találunk, a koncepcióban megfogalmazott országos digitális nyilvántartást nem. 2014. február 27-én jelentették be, hogy elindult a tervezett Manda adatbázis, amely a <http://www.kulturkincs.hu/> címen érhető el.

Elektronikus Periodika Adatbázis és Archívum (EPA)⁴⁰

Éppen 10 éve, 2004-ben indult el az Országos Széchényi Könyvtárban, a Magyar Elektronikus Könyvtár keretében az Elektronikus Periodika Adatbázis és Archívum adatbázisa. Az EPA kezdeti célja az online újságok teljes körű nyilvántartása és válogatott archiválása volt. Mivel az online újságok között nemcsak eredeti, online született, de

nyomtatott újságok online változatai és visszamenőlegesen digitalizált, régi folyóiratok is megjelentek, az EPA nyilvántartásába ezért a digitalizált újságok is belekerültek a munkatársak figyelmének vagy a (ritkább) bejelentéseknek⁴¹ köszönhetően. A nyilvántartás később kibővült a digitalizált, de online nem szolgáltatott tételekkel, amelyeket „Offline” hozzáférési típussal lehet lekeresni az adatbázisban. A nyilvántartást ugyancsak igyekszünk kibővíteni a kereskedelmi cégek által digitalizált, de nyilvánosan nem hozzáférhető folyóiratokkal is, bár ebben is még sok elmaradás van. A szűkös emberi erőforrást inkább a nyilvántartás alapján a fizikai archiválásra koncentrálnak, amely szerkesztőségi engedélyekkel online szolgáltatást is jelent.

Az EPA adatbázisban jelenleg 2014. március 2-án összesen 2478 címről található leírás

- 501 cím letöltve
- 1862 cím online
- 284 közgyűteményi digitalizálás eredménye.⁴²

A digitalizált sajtó feltárása, visszakeresése

A digitalizált újságok feltárása természetesen szorosan összefügg a hazai folyóiratok feltárásával, azaz cikk-szintű visszakereshetőségével, amelyre teljes egészében a cikkben nem tudok kitérni.

A fent említett EPA adatbázisban cikk-szintű feltárás nem folyik, részint a szűkös emberi kapacitások miatt (jelenleg két főállású munkatárs dolgozik az EPA-n), részint a párhuzamos feldolgozások elkerülése végett. Az EPA feldolgozása az archivált folyóiratok tartalomjegyzékének XML alapú feldolgozására terjed ki, amelyben egy-egy cikk alapadatai megtalálhatóak.

Magyarországon az egyik legnagyobb cikk-adatbázis a Miskolci Egyetem Könyvtárában működő, konzorciumi együttműködésben (34 könyvtár) gyarapodó MATARKA⁴³, a magyar folyóiratok tartalomjegyzékének kereshető adatbázisa. Jelenleg 1468 folyóiratot, azon belül 1.976.872 cikket tartalmaz, amelyek szerző-cím szerint kereshetők. Az adatbázis régóta együttműködik az EPA-val, így több, mint 330.000 rekordban az EPA teljes szövegű cikkeire mutatnak a linkek, de más teljes szövegű forrást is feldolgoznak, mint például az Arcanum említett online adatbázisait. A digitalizált hazai folyóirataink jelentős része így kereshető a MATARKA adatbázisában.

Jelentős folyóiratcikk-állomány kereshető továbbá a Szegedi Tudományegyetem digitális repozitóriumaiban, amelyek nemrég elindult közös keresője, a Contenta⁴⁴ egyszerre az összes digitális gyűjteményben keresést tesz lehetővé. A digitális gyűjteményekben főként az egyetemi kiadványok vagy az egyetemet érintő kiadványok találhatóak nagy számban. A könyvtárban folyamatosan digitalizálják az egyetemen megjelent szakmai időszaki kiadványokat.

Egy másik jelentős egyetemi gyűjteményben, a Debreceni Egyetem Elektronikus Gyűjteményében (DEA⁴⁵) az észak-tiszántúli folyóiratok jelentős digitalizált gyűjteménye található és kereshető a 19. századtól főként a 20. század közepéig.

A jelentős cikk adatbázisok mellett, amelyek a nyomtatott folyóiratok mellett a digitalizált és digitális folyóiratok adatait is tartalmazzák, több kezdeményezés is található ezek integrálására, közös keresésére.

A Miskolci Egyetemi Könyvtár TÁMOP pályázata által finanszírozva készült el az EHM kereső⁴⁶, az EPA, a HUMANUS (az OSZK társadalomtudományi cikkadatbázisa), valamint a MATARKA közös keresőfelülete. Mivel a szolgáltatás alapja a Szegedi Egyetemi Könyvtárban fejlesztett Bodza alkalmazás, ezért a három célzott szolgáltatás mellett itt egyben az SZTE egyetemi kiadványaiban is lehet keresni.

A Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtára 2011-ben lezárult TÁMOP pályázatának köszönhetően a megújult ODR portálon⁴⁷ egy közös cikk-kereső is létrejött, amely már a korábban említett cikk-adatbázisok közös keresését biztosítja, a fentiek alapján, sok esetben a digitalizált forrásra való utalással.

A fenti példák természetesen korántsem csak a digitalizált sajtó analitikus visszakérését biztosítják. Ezek sok esetben egy rendszerbe kerülnek a csak papíron létező nyomtatott kiadványok adataival, valamint a már csak online található folyóiratok tartalmával. Utóbbi főként az EPA archívumának köszönhető, amely gyűjtőtevékenységét már ezekre az egyre nagyobb számban gyarapodó, digitálisan született, vagy kettős változatban (nyomtatott és online) létező folyóiratokra is kiterjeszti. Ugyancsak az EPA-ban találhatóak meg azok a digitalizált folyóiratok, amelyek nem a hazai közgyűjteményekben, hanem határon túli forrásokból származnak. Ezek jelentős számát, főként a tengerentúli digitalizálási projekteket (USA, kanadai egyetemi könyvtárak, Google, BHL), illetve az európai projekteket (például DifMoe), igazából fel sem tudjuk mérni. A nyilvántartásukra tudomásom szerint egyedül az EPA adatbázis tesz kísérletet, ennek bővítését (mind a nyilvántartásban, mind az archiválásban) azonban igencsak korlátozza a meglehetősen szűkös anyagi és emberi erőforrás.⁴⁸

Helyzet, jövőkép

A fenti ismertetésekkel talán sikerült érzékeltetni a folyóirat-digitalizálás eredményeit, összetett helyzetét. Az előadás címe ugyan a folyóirat-digitalizálást célozta meg, ennek kielégítő áttekintése azonban nem kerülhetne meg a folyóiratok feltárássának és az egyre nagyobb számban létrejövő online folyóiratok kérdését. A „digitális átállás” nemcsak a televíziózásban kezdődött meg, hanem régen tart már a folyóiratok, időszaki kiadványok területén is, amelyre a könyvtári rendszernek is választ kell adnia. A fenti vázlatos áttekintés igyekezett kitérni az eddig elért, egy-másfél évtizedes eredményekre, valamint a problémákra is. Utóbbiak esetén megállapítható, hogy a nagy reményű, jelentős állami támogatással induló, néha túl nagy célokat kitűző programok – amelyek sokszor nem építettek a korábbi eredményekre – alkalmanként kevésbé sikerültek hatékonyak a könyvtári szférában alulról induló, együttműködésen alapuló kezdeményezésekkel szemben. Sok eredményt fel tudunk mutatni a hazai folyóiratvagyon digitalizálása, megőrzése és szolgáltatása területén, azonban jelentős feladatok várnak még ránk, hogy ezeket lehetőség szerint egy átlátható, együttműködő és főként – a pályázati rendszer ezt akadályozza leginkább – fenntartható rendszerbe foglaljuk.

A továbbfejlődés azonban csak további – könyvtárak közötti és a könyvtárak és piaci szféra közötti – együttműködések terén képzelhető el, természetesen megfelelő állami, nemzetközi támogatásokkal, amelyeket az eddigi szakmai eredmények alapján hatékonyan használnak fel. A most induló új európai uniós pályázati időszakban talán erre újabb lehetőségek nyílnak, de ehhez mindenképp a könyvtári szakmának kell átfogó, reális, kivitelezhető koncepciót, terveket készítenie.

Jegyzetek

¹ Ki ölte meg a nyomtatott sajtót? *Index*, 2009. 06. 13. http://index.hu/tech/net/2009/06/13/ki_olte_meg_a_nyomtatott_sajtot/; „Megöltem az újságokat” – A Google, a sajtó és a hirdetési piac. (2013) *Magyar Narancs*, 41. sz. (2013. 10. 10.) <http://magyarnarancs.hu/riport/google-sajto-hirdetesi-piac-86881>

² <http://epa.oszk.hu/eme>

³ <http://eda.eme.ro/>

⁴ <http://epa.oszk.hu/02400/02441>

- ⁵ <http://www.oszk.hu/hirek/interneten-keresz-teny-magveto>
- ⁶ <http://epa.oszk.hu/02100/02190>
- ⁷ <http://epa.oszk.hu/02100/02175>
- ⁸ <http://muzeum.arcanum.hu/kiadvanyok/>
- ⁹ http://www.archivportal.arcanum.hu/mltk/opt/a130322.htm?v=pdf&a=start_mltk
- ¹⁰ <http://www.nmtt.hu/>
- ¹¹ <http://epa.oszk.hu/02000/02025>
- ¹² <http://www.oee.hu/>
- ¹³ <http://erdeszetilapok.oszk.hu/01100/01192>
- ¹⁴ <http://mek.oszk.hu/egyesulet>
- ¹⁵ <http://epa.oszk.hu/00000/00001>
- ¹⁶ <http://epa.oszk.hu/01000/01059>
- ¹⁷ <http://epa.oszk.hu/02100/02181>
- ¹⁸ <http://epa.oszk.hu/02300/02343>
- ¹⁹ <http://www.jstor.org/>
- ²⁰ <http://www.arcanum.hu/kiadvanyaink/folyoirat/>
- ²¹ http://www.archivportal.arcanum.hu/mltk/opt/a130322.htm?v=pdf&a=start_mltk
- ²² <http://muzeum.arcanum.hu/kiadvanyok>
- ²³ <http://www.eisz.hu>
- ²⁴ <http://www.arcanum.hu/adatbazisok/>
- ²⁵ <http://mtdaportal.extra.hu/>
- ²⁶ <http://adatbank.sk/>
- ²⁷ <http://adatbank.transindex.ro/>
- ²⁸ <http://adattar.vmmi.org/>
- ²⁹ <http://eda.eme.ro/>
- ³⁰ <https://archive.org/details/texts>
- ³¹ <https://archive.org/details/haznkidszakifo100tr-googs>
- ³² <http://www.biodiversitylibrary.org/>
- ³³ <http://biodiversitylibrary.org/bibliography/10604#/summaryv>
- ³⁴ http://cassovia-digitalis.eu/difmoe_hu
- ³⁵ <http://www.difmoe.eu/?content=Periodika>
- ³⁶ <http://nda.hu> – a cikk írásakor, 2014 januárjában a honlap ismét elérhető, néhány oldal bejön, keresés esetén már nem található az adabázis.
- ³⁷ <http://www.konyvtarkataszter.eu/> – a nem nyilvános honlap mára már nem elérhető.
- ³⁸ <http://mandarchiv.hu/>
- ³⁹ <http://work.mandarchiv.hu/mandalat/>
- ⁴⁰ <http://epa.oszk.hu>
- ⁴¹ <http://epa.oszk.hu/html/kapcsolat/#bejelent>
- ⁴² http://epa.oszk.hu/html/stat/megoszlas_evi.phtml
- ⁴³ <http://matarka.hu>
- ⁴⁴ <http://contenta.bibl.u-szeged.hu/>
- ⁴⁵ <http://ganyemedes.lib.unideb.hu:8080/dea/handle/2437/1>
- ⁴⁶ <http://ehm.ek.szte.hu/ehm>
- ⁴⁷ <http://www.odrportal.hu/kereso/?date=V120114075334>
- ⁴⁸ Az EPA adatbázis fejlesztésére alkalmanként csak a MEK Egyesület fordít forrásokat, az OSZK a működtetésre 2 főállású munkaerőt biztosít.

A periodika-digitalizálás és online szolgáltatás mai gondjai és a szegedi SZTE Klebelsberg Könyvtár gyakorlata

Az elmúlt húsz esztendőben a könyvtárak helyzete alaposan megváltozott. Úgy is mondhatnánk, hogy a könyvtárak és könyvtárosok mintegy háromezer éves történetük során még soha ennyit és ilyen rövid idő alatt nem változtak. Még talán az sem nagyon kockázatos, ha azt mondjuk, nagyon kevés terület élt/él át ekkora mértékű változást. Kívülállónak ez talán meglepőnek tűnhet. Ma egy dolgozó, aki egy vagy két évet kiesik egy egyetemi könyvtár működéséből, visszatérve legalább felét szakmai tudásának újra kell tanulja. Vitathatatlan, hogy az egyik legfontosabb változás, amit a könyvtárak újabb kori történetük során átéltek (és átélnek), az az 1990-es évek óta zajló számítógépes hálózatba kerülésük. Ez már önmagában megváltoztatott mindent, ami az egyedi példány, az elérhetőség, olvasó és könyvtáros kontextusában hagyományos volt (bővebben: Sennyey és Kokas, 2011).

A paradigmaváltás másik aspektusa a dokumentumok digitális reprodukciójának lehetősége. Az, hogy – legalábbis elvileg – minden könyvtári dokumentum végtelen térben és non-stop hozzáférésűvé tehető, annak minden formai és tartalmi ismérével együtt, gyakorlatilag kompromisszum nélkül, egy sor eddigi axiómát egy csapásra semmissé tett.

A nagyobb könyvtárak, köztük elsősorban a felsőoktatásiak természetes módon váltak e problematikában gócpontokká, tudásközpontokká és módszertani műhelyekké is. A hálózatban kínált digitális dokumentumok szempontjából a legnagyobb kihívás számukra talán mégis a periodikák (újságok, folyóiratok, sorozatok stb.) korszerű szolgáltatása (Kokas, 2013).

A technikai feltételek változása

A fenti paradigmaváltás mindkét elemében rengeteg a technikai feltétel, az igazán áttörés-szerű változáshoz alapvetően létre kellett jönnie annak, hogy a hálózatok közműszerűen működjenek nálunk is, az elérési sebesség a kutatóintézeti és felsőoktatási szférában állandó, megbízható és relative nagy legyen, a digitalizáló berendezések pedig megbízható módon s nagy tömegben tudjanak eredményt produkálni.

Pár szót talán a részletekről is érdemes itt szólni. Az utóbbi másfél évtizedben a magyar felsőoktatási és kutatási hálózatban, a NIIF által üzemeltetett HBONE hálózatl igazán kitűnő minőségben kiépült, s bármely európai ország hálózatával versenyképes lényegét illetően. A nagysebességű és könyvtári típusú digitalizálásban többfajta áttörés is történt: részben megjelentek a korábban egyeduralkodó síkszkennerek után az úgynevezett lapadagolós szkennerek, majd a speciális könyvbölcsővel is rendelkező könyvszkennerek, amelyeknek legutóbbi változatai már bionikus ujjal is fel vannak szerelve, így a lapozást és levilágítást, és az OCR-feldolgozást is szinte automatikus és meglehetősen gyors folyamattá tudták tenni.²

Mindezen változások eredője az lett, hogy ma már nem elképzelhetetlen akár pár hét alatt egy komplett sok évfolyamos folyóiratot digitalizálni, szöveggé alakítani és az interneten letölthetővé tenni. Az általánosan használt kétrétegű PDF formátum lehetővé teszi azt is, hogy a letöltött dokumentumokban tükröződjön az eredeti lap analóg képe és a szöveggé is használható legyen.

Konkrétabban és már Szegedre fókuszálva: a másik technikai alap az volt, hogy válasszunk mindehhez megfelelő szoftvert is. Látszólag bonyolult megoldást alkalmaztunk, amikor a felhasználói aktivitást is igénylő területekhez (ahol önállóan is feltöltenek, például szakdolgozatot, disszertációt vagy publikációt) az Európa-szerte igen elterjedt, szabad felhasználású brit ePrints³ repozitórium-szoftvert választottuk, míg a periodikák szegmentációját (évfolyam, szám, cikk) is nyomon követni tudó, saját magunk által feldolgozott dokumentumokhoz a kollégánk által fejlesztett, könyvtári körökben már sokszor jól vizsgázott „Bodza” rendszert használtuk itt is.

Lapadagolós szkennerek: olyan, a fénymásolóhoz hasonló lapolvasó készülék, amely külön álló lapokra szedve tudja beolvasni a dokumentumok akár egyszerre mindkét oldalát is, s mindezt A3 körüli méretben, percenként 100–120 lap sebességgel valósítja meg. Az OCR program segítségével a beolvasott képeket gyorsan szöveggé is tudja alakítani, meglepő hatékonysággal.

OCR program: az optikai karakterfelismerés elvén működő számítógépes program, ami a szövegeket tartalmazó képi oldalakat át tudja alakítani feldolgozható (például olvasható, indexelhető stb.) valódi szöveggé.

Könyvszkennerek: olyan speciális lapolvasó berendezés, amiben egy állítható, „V” alakú úgynevezett könyvbölcsőben fekvő, néha nem is teljesen kinyitott könyvet két szögéből is fényképezve/letapogatva tud feldolgozni, s a lapozást vagy kézi munkaerő, vagy automatizált megoldás (pneumatikus lapozó vagy az emberi ujjat utánzó úgynevezett bionikus ujj) oldja meg. Ez a módszer rendkívül kíméli a könyvet, így régebbi és értékesebb kiadványok feldolgozására is alkalmas. A lapadagolós eljárásnál lassabb, idő- és pénzigényesebb eljárás. A folyamatban az OCR szerepe ugyanaz lehet, mint fentebb.

Kétrétegű PDF formátum: az Adobe cég által kifejlesztett formátum, amelynek egyik változata képes arra, hogy fotószerűen és jó minőségben reprodukálja egy adott dokumentum külalakját, míg ez „alatt”, egy másik rétegben az OCR-eljárással felismert szöveg is jelen van, másolhatóan, felindexelhetően, visszakereshetően.

A Szegedi Tudományegyetem Klebelsberg Könyvtárában ezen technikai lehetőségek majd’ mindegyike rendelkezésre áll (talán csak a könyvszkennerek automatikus változatát és a bionikus ujjal való lapozást nélkülözzük), így a technikai alapjai e téren is meg-

voltak a feldolgozásnak. Természetesen a folyamathoz hozzá tartozik az is, hogy a feldolgozott anyagokat hogyan és milyen módszerrel, milyen környezetben szolgáltatjuk.

A „Contenta” digitális tárolóhely koncepciója és tartalma

Mi Szegeden úgy döntöttünk, hogy nem egy nagy, hanem több kisebb repozitóriumot építünk, mert így az egyes dokumentumtípusok szükségleteit sokkal jobban tudjuk követni, míg a teljes visszakereshetőségről nem kell lemondanunk, hiszen lehetséges a több repozitóriumban közösen is keresni. Így létrehoztunk egy több repozitóriumból álló rendszert „Contenta” néven. Ezek számát aztán 2012. november elejétől 3 új repozitóriummal bővítettük, amelyek sok-sok folyóirat és egyéb periodika cikkeinek digitális változatait tartalmazzák, illetve létrehoztunk ezen repozitóriumokhoz egy komplex közös keresőrendszert.

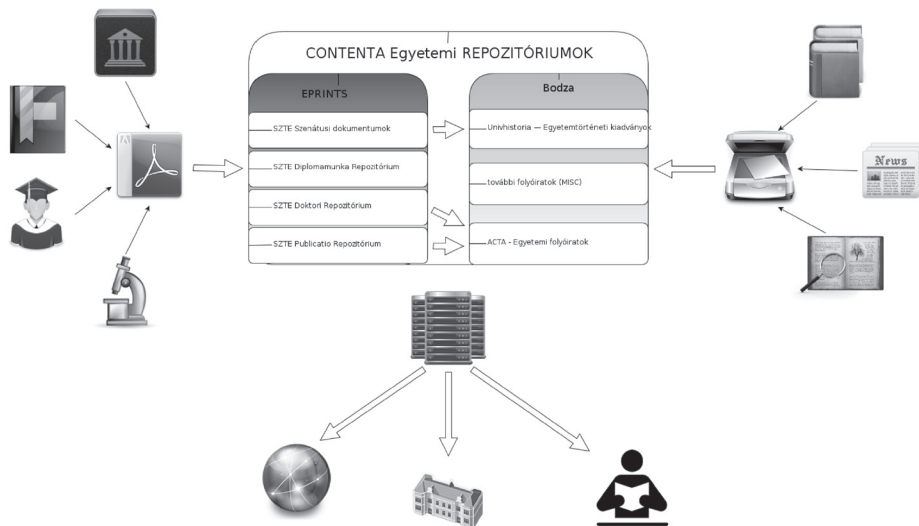
1. ábra. Kézi lapozású könyvszkennelő könyvbölcsevel és ellenőrző monitorral

Mi az, hogy repozitórium?

A könyvtári szakmában, s az SZTE Klebelsberg Könyvtárban is a repozitóriumok olyan digitális archívumok, amelyek egy tudományos és/vagy oktatási intézményben, jelen esetben a Szegedi Tudományegyetemen folyó tudományos munka, az oktatók, kutatók, hallgatók tudományos és publikációs tevékenységének eredményeit, valamint az Egyetem történetével, illetve működésével kapcsolatos információkat tárják fel a feldolgozott dokumentumok teljes szövegű elérésének biztosításával egyetemben. Így az archiválás és a dokumentálás mellett a tudományos eredmények könnyebben bekerülhetnek a magyar és a nemzetközi tudományos élet vérkeringésébe.

Ezeknek a repozitóriumoknak a legfontosabb tulajdonsága, hogy bár ugyanúgy kereshetünk bennük, mint egy online könyvtári katalógusban, a dokumentumokat (leggyakrabban a cikkeket, könyveket) teljes szövegükben ('full-text') is megkaphatjuk. A keresés kiterjedhet a teljes szövegre is, tehát ha például 10 folyóirat összesen több száz cikke bekerül a repozitóriumba, akkor e cikkek minden egyes szavára is lehet keresni, kombinálva azt a tárggyal vagy szerzői névvel.

Másrészt e repozitóriumokat, mivel szabványos megoldásaik ezt lehetővé teszik, a hazai és nemzetközi aggregátorok „aratni” is tudják. Ami azt jelenti, hogy az általunk így megnyitott repozitórium tételeinek metaadatai és elérhetőségük bekerül különféle nagy indexekbe, s így azok számára is kereshetővé és megtalálhatóvá válnak, akik semmit sem hallottak a szegedi repozitóriumokról.

2. ábra. A „Contenta” repozitórium-együttes felépítése

Az újonnan felállított, s témánk szempontjából lényegesebb repozitóriumok tartalma változó. Miről szól tehát a három új repozitórium?

SZTE Egyetemi Kiadványok

Fogalma: A Szegedi Tudományegyetemhez és jogelődjeihez köthető tudományos és szépirodalmi kiadványok adatbázisa.

Információ: ezen adatbázisba kerültek azok a kiadványok, amelyek valamilyen módon kapcsolatba hozhatóak a Szegedi Tudományegyetemmel, vagy annak elődjeivel. Az esetek nagy részében kifejezetten az egyetemen folyó tudományos munka eredményeit bemutató kiadványokról van szó (jellemzően actákról), azonban itt találhatóak meg azok a kiadványok is, amelyek egy-egy szegedi tudóson vagy professzoron keresztül köthetőek az Egyetemhez (például a Kogutowicz Károly szerkesztette *Föld és Ember*).

Az adatbázis legnagyobb erőssége, hogy minden benne szereplő kiadványt részletesen, cikk szinten feldolgozunk. Tehát a teljes szövegű keresés mellett biztosított a cikk szintű (szerző, cím) visszakeresés is.

Adatok: Az SZTE Egyetemi Kiadványok adatbázisba eddig 151 folyóirat került be, amely körülbelül 30.000 cikket jelent. A cikkek bibliográfiai feldolgozása folyamatosan zajlik, hiszen maga a repozitórium is folyamatosan bővül. Jelenleg 363.045 oldalra tehető az adatbázis terjedelme.

Nyilvánosság: a repozitóriumban feldolgozott dokumentumok adatai szabadon böngészhetőek bárholonnan, azonban a teljes szövegű digitalizált tartalomhoz való hozzáférés – szerzői jogi okok miatt – csak egyetemi internet-címekről engedélyezett.

SZTE UnivHistória

Fogalma: A Szegei Tudományegyetemhez és jogelődjeihez köthető egyetemtörténeti jelentőségű kiadványok adatbázisa.

Információ: Az SZTE UnivHistória adatbázisban a Szegei Tudományegyetemhez és annak jogelődjeihez köthető egyetemtörténeti jelentőségű kiadványok találhatóak meg. A gyűjteményben többek között évkönyvek, egyetemi újságok (például a 60 éves Szegei Egyetem összes száma), hallgatói lapok találhatóak.

Adatok: Jelenleg 44 ezer oldalnyi egyetemtörténeti kiadvány van a repozitóriumban, amely 53 címből áll össze. Digitalizálásra kerültek a 20. század legfontosabb szegei hallgatói lapjai is, amelyek így online hozzáférhetővé váltak.

Nyilvánosság: korlátlan hozzáférés az egész interneten.

SZTE Miscellanea

Fogalma: Különbé digitálisan elérhető folyóiratok és periodikák kincsestára.

Információ: Ez az adatbázis a Miscellanea (vegyes cikkek, művek) elnevezésnek megfelelően mindenféle, máshová nem sorolható kiadványt tartalmaz. A repozitóriumban elérhető folyóiratokat a könyvtár azért tette hozzáférhetővé, mert valamilyen okból fontosnak gondolta a digitalizálásukat, és/vagy állományvédelmi okból indokolt volt a szolgáltatás elektronikus útra helyezése. Egyelőre ez a legszerényebb gyűjteményünk, azonban már középtávon jelentős bővülés várható, így terveink szerint pár éven belül az itt bemutatott repozitóriumok közül az SZTE Miscellanea lesz a legjelentősebb.

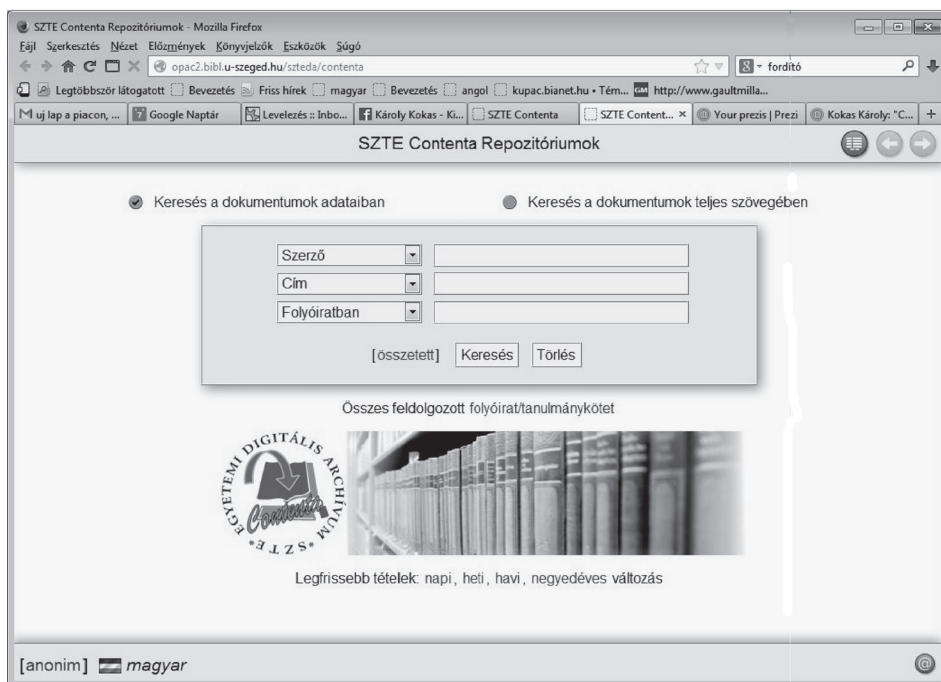
Adatok: Jelenleg 25 folyóirat 33.000 oldalnyi tartalma található ebben az adatbázisban. A folyóiratok egy része analitikusan is feldolgozásra kerül.

Nyilvánosság: korlátlan hozzáférés az egész interneten.

Hogy lehet ezekben a repozitóriumokban keresni?

Mint már említettem, a többfajta rendszert közös keresőben lehet elérni, amelyet a <http://opac2.bibl.u-szeged.hu/szteda/contenta> címen találhatnak meg, vagy a Könyvtár honlapjáról elindulva.

Jelenleg 3 repozitóriumra él ez a kereső, a fentebb felsoroltakra: SZTE Egyetemi Kiadványok, SZTE Miscellanea, SZTE UnivHistória. Hamarosan (az anyag folyamatos betöltése révén) valamennyi repozitóriumunk (lásd lentebb!) anyagában egyszerre lehet majd keresni.

3. ábra. Közös kereső a repozitóriumok számára

Mit kell tudni az SZTE Contenta nevű repozitórium-rendszeréről, összefoglalóan?

A fenti három új repozitórium és a közös kereső szolgáltatás az SZTE Klebelsberg Könyvtár repozitórium-rendszerébe illeszkedik. A repozitóriumok Contenta gyűjtőnév alatt találhatóak meg a Könyvtár honlapján (=> E-források => Contenta repozitóriumok).

Közvetlen elérése: Contenta nyitólap URL: <http://contenta.bibl.u-szeged.hu>

A korábban fejlesztett és itt fellelhető repozitóriumok a következők:

SZTE Diplomamunka Repozitórium

Fogalma: A Szegedi Tudományegyetemen született diplomamunkák kereshető adatbázisa. (A szövegek csak helyben, a Könyvtárban olvashatóak.) URL: diploma.bibl.u-szeged.hu

Információ: A repozitórium a Klebelsberg Könyvtárban elektronikusan őrzött szakdolgozatokat, valamint állományvédelmi okokból és tanszéki felkérésre digitalizált dolgozatokat tartalmazza.

Kereshetünk benne a védés dátuma, képzési terület, kar, tanszék/intézet, szak és szerző szerint.

Adatok: Jelenleg 26.315 szakdolgozatot tartalmaz a repozitórium.

Nyilvánosság: a fenti adatok korlátlanul böngészhetők az interneten, a szövegek csak a Klebelsberg Könyvtár korlátozott számú, kijelölt gépein jeleníthetők meg, letöltés lehetőség nélkül.

SZTE Doktori Repozitórium

Fogalma: A Szegedi Tudományegyetemen született PhD-disszertációk kereshető adatbázisa.

URL: doktori.bibl.u-szeged.hu

Információ: Az Egyetem és a doktori iskolák vezetésével történő egyeztetések és a munkamenetek kialakítása után az elsőként indított repozitóriuma a Könyvtárnak. Az integrált Szegedi Tudományegyetem létrejötte (2000. január 1.) után megvédett doktori értekezéseket tartalmazza. Az SZTE Szenátusának döntése értelmében 2010. április 2-től a doktori eljárás részeként kerülnek feltöltésre a disszertációk.

Adatok: Jelenleg mintegy 1400 disszertációt tartalmaz a repozitórium (tézisek, disszertáció szövege, védés adatai is). Kereshetünk benne a védés dátuma, tudományterület, doktori iskola, szerző szerint.

Nyilvánosság: Internet, korlátlan hozzáférés

SZTE Publicatio Repozitórium

Fogalma: A Szegedi Tudományegyetemen folyó tudományos és művészeti tevékenység eredményeképpen született művek teljes szövegű adatbázisa. URL: publicatio.bibl.u-szeged.hu

Információ: A Szegedi Tudományegyetemen folyó tudományos és művészeti tevékenység eredményeképpen született művek teljes szövegű adatbázisa, azzal a céllal, hogy a „Magyar Tudományos Művek Tára” elektronikus adatbázishoz kapcsolódva a a dolgozatok teljes szövegű publikációját is lehetővé tegye.

Adatok: A nemrég fejleszteni kezdett repozitórium mintegy 1533 publikációt tartalmaz.

Nyilvánosság: a feltöltött anyagok bibliográfiai adatainak egészében, illetve a teljes szövegű dokumentumok egy részében szabadon hozzáférhető, azonban egy másik részében szerzői jogi okok miatt csak az adminisztrátorok számára megnyithatóak a feltöltött teljes szövegű fájlok.

SZTE Szenátusi Repozitórium

Fogalma: A Szegedi Tudományegyetem Szenátus dokumentumainak kereshető adatbázisa. (Csak az Egyetem belső hálózatán használható.) URL: szenatus.bibl.u-szeged.hu

A Szenátus dokumentumai megtekintésre az egyetem polgárai számára rendelkezésre áll.

Nyilvánosság: az anyagok elérése korlátozottan, az egyetemi hálózaton belül lehetséges.

A Contenta 3 új adatbázisát (SZTE Egyetemi Kiadványok, SZTE Miscellanea, SZTE UnivHistória) létrehozó projekt során eddig körülbelül 450.000 oldal került digitalizálásra, amelynek nagy része már be is került az itt bemutatott adatbázisok valamelyikébe. A számokból kiolvasható, hogy a repozitóriumok fejlesztése nem áll le a jövőben sem, azok folyamatosan bővülni fognak. A többi repozitóriumban már eddig is több, mint 1 millió oldalnyi tartalom volt visszakereshető teljes szövegű módon.

Egy nagy napilap digitalizálási terve: *Délmagyarország*

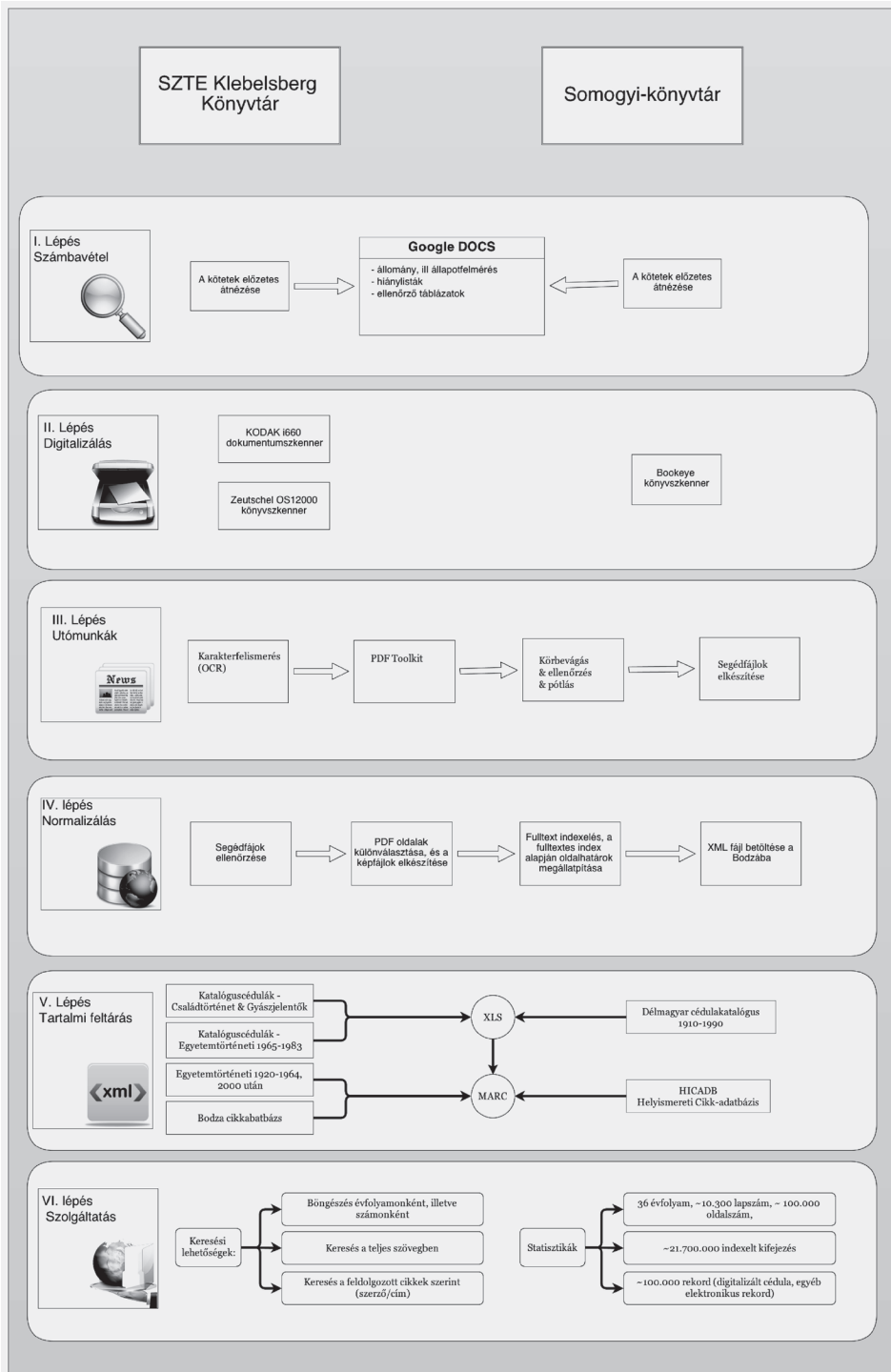
A jelen és a közeljövő egy újabb területet „mehódításával” kecsegtet, feldolgozunk térségünk legnagyobb, s országosan is komoly súlyú napilapját, a *Délmagyarországot*. A lap több mint egy évszázad történelmét rejt, bizton mondható a megsárgult lapokról, a vidéki Magyarország egyik legpatinásabb napilapjáról beszélünk. Bátran kijelenthetjük azt is, hogy a *Délmagyarország* a régió, illetve Szeged történetének olyan fontos adatállománya, amelynek digitalizálásával, kereshetővé tételével, illetve egyes kiemelt cikkek cím szerinti feldolgozásával olyan lehetőségek nyílnak meg az érdeklődő olvasók előtt, amiket eddig elképzelni sem lehetett. A digitalizáláshoz szükséges példányokat a Klebelsberg Könyvtár és a Somogyi-könyvtár közösen adja össze, és magában a digitalizálásban is szorosan együttműködnek. Az anyag terjedelme miatt erre az együttműködésre nagyon nagy szükség van, nem beszélve arról, hogy a feldolgozott állomány minél teljesebbé tétele érdekében is elkerülhetetlen az együttműködés. A hiányokat az Országgyűlési Könyvtár és az Országos Széchényi Könyvtár segítségével próbáljuk meg pótolni.

A projektről megjelent első beharangozó tudósítás még 2011 áprilisában jelent meg⁴, míg aztán a második, már a konkrét kezdetekről beszámoló híradás pedig 2012 szeptemberében.⁵ A két cikk között eltelt időben a két könyvtár között ekkor zajlottak azok az előkészítő lépések, amelyek mindenképpen szükségesek voltak ahhoz, hogy a későbbi munkálatok gördülékenyen menjenek. Tulajdonképpen oldalról-oldalra felmérésre került mindkét könyvtár állománya, az esetleges duplum-példányok és azok lehetséges forrásai. Már a projekt kezdetén célként merült fel az eddig analóg formában létező, az újságban található egyes érdekesebb cikkeket feltáró különféle cédulakatalógusok elektronikus formába hozása, ezért ezeknek a feldolgozását is meg kellett tervezni. Ilyen kettő nagyobb is volt, a Klebelsberg Könyvtárban az egyetem történetére vonatkozó teljes kicédulázás, míg a Somogyi-könyvtárban egy Szeged történetét indexelő cédulakatalógus. (Ez az analitikus feldolgozás keretében eddig több mint 100.000 cikk-leírást produkált eddig, amit persze kiegészít a teljes szövegű keresés lehetősége is).

A tényleges és nagyléptékű digitalizálási munka az egyéb folyamatban lévő munkáink lezárásának igénye miatt csak a második cikk megjelenése után, a 2012-es év vége felé indulhatott be, immár az előzetesen elvégzett tesztek, próbaszkennelések (méret, vízjel, felbontás, forma stb.) tapasztalatainak összegzésével.

Érdekes volt szembenézni azzal is, mekkora mennyiségről van szó. Ha például egy évben minden nap megjelent volna a napilap, akkor a 103 évfolyam alatt elméletileg 37.595 szám jelenhetett meg összesen. Az eddigi tapasztalataink alapján inkább azzal számolunk, hogy átlagosan 300 körüli lapszám jelent meg egy évben ténylegesen. Ez is több, mint 30.000 lapszámot ad majd ki a projekt végére. Számoljunk tovább! Ha egy számot 14 oldalasnak veszünk (ez picit túlzó, mivel még 1994-ben is „csak” 12–16 oldalas számok vannak, 2003-ban már 24 oldalast találtunk, a 1920-as évekből viszont beérhetjük 4–6 oldalassal...), akkor 521.220 oldalt mutat a terjedelmi becslés. Mi azt gondoljuk, a félmillió oldalas becslésünk helytálló lesz a végére. Ha el akarjuk képzelni fizikailag: ez körülbelül 20 méternyi súlyos és hatalmas kötetet jelent a polcokon.

A „Délmagyarország” projekt első etapja valószínűleg 2014 januárjában zárul, ekkor szeretnénk eljutni a az 1945-ös évhez. S ekkor az anyag „felét” már szolgáltatjuk is a fenti „Bodza” rendszerben, a „Contenta” részeként, a közös keresővel is kereshetően. Hosszú távú terveinkben szerepelnek esetleges web 2.0 típusú megoldások is, ahol az egyes témákat kigyűjtő olvasók saját maguk feldolgozhatják analitikusan „találataikat”, s így jogot kapnak az adott téma „fórumoztatásához” is. Egy ilyen megoldás talán vonzó lehet a helytörténetben járatosak, de a különféle témákban vitaképes érdeklődők számára is.

4. ábra. A Délmagyarország digitalizálási projektjének menete

Néhány gond és még több tanulság

Természetesen az ilyen hosszú ideig tartó és nagyon összetett s méretre is hatalmas szakmai projekteknek nagyon sok érdekes vonatkozása van, ami többnyire csak menet közben derül ki, s mindenhol kicsit másképpen keletkezik, bukkan föl. Ennek részletei a szűkebb szakmai lapokban kerülnek majd kifejtésre, de talán e lap hasábjain is érdekes néhány – általánosabb érdekűnek gondolt – felvetés.

Az országos teljes körű koordináció a digitalizációs projekteket illetően még mindig hiányzik, nincs bejelentési platform, olyan kataszter sem készül, ahol látható lenne, hogy ki mit tervez, mit végez, vagy mit végzett éppen el. Ezért aztán nincs teljes értékű katalógusként is működő kataszter a digitalizált anyagokra, hiányzik az ilyesmit integráló könyvtári szuperportál is (a szép emlékü NDA csak egy kiszáradt honlap ma már...).⁶

A már pár éve megszületett ManDa7 pontos szerepe, integrációja a többi könyvtári együttműködési és helyi projektekkel senkinek sem világos, ezért még a várható hatékonysága alatt marad a projekt, főként koordinációs, de digitalizációs teljesítményét illetően is.

Nagyon erősen gátló az is, hogy sok területen nem rendelkezünk világos törvényi szabályozással a szerzői jog vonatkozásában sem, pontosabban a szerzői jogi törvény értelmezését illetően kerülünk gyakran zsákutcába. Például hogy egy 1910 és 1945 közti szakasza egy napilap életének hogyan kezelhető szerzői jogilag. Nem elméletileg, mert azt könnyen felmondja bármely könyvtáros, hanem a digitalizálási-szolgáltatási gyakorlatban. Hogyan oldható meg a közzététel, meghatározható-e az egykori cikkek szerzői jogi „tulajdonlása”? Egy lapnál, egy egyetemi folyóiratnál vajon ki a szerzői jogok tulajdonosa, úgy értem, aki engedélyezheti a közzétételt? A „munkaköri köte-

Hogyan oldható meg a közzététel, meghatározható-e az egykori cikkek szerzői jogi „tulajdonlása”? Egy lapnál, egy egyetemi folyóiratnál vajon ki a szerzői jogok tulajdonosa, úgy értem, aki engedélyezheti a közzétételt?

A „munkaköri kötelességként” alkotott írások szerzői joga elméletileg a szerzőké, de van-e gond abból, ha a tanszék, az intézet, az egyetem úgy ítéli meg, hogy senki jogát nem sérti a közzététel? Számtalan kérdés, bizonytalan válaszokkal.

lességként” alkotott írások szerzői joga elméletileg a szerzőké, de van-e gond abból, ha a tanszék, az intézet, az egyetem úgy ítéli meg, hogy senki jogát nem sérti a közzététel? Számtalan kérdés, bizonytalan válaszokkal.

Az azonban bizonyos, hogy sokszor a 24. órában vagyunk, néha leletmentés folyik. Másrészt a felnövekvő generációk már nem terelhetők vissza egy papíralapú világba, ők mobilon és tableten, könyvtárban és otthon, de a buszmegállóban az utcán és bárhol „könyvtárat” akarnak, a közműszerű elérhetőségét minden információnak. Az egyetemi létből belátható tudományos-oktatási láthatáron még igen sok anyag van, sok tapasztalat szerezhető, amely talán okulásul szolgálhat szélesebb körben is az elszánt digitalizátoroknak.⁸

Irodalomjegyzék

Kokas Károly (2013): Könyvtárak a Rubiconnál. *Educatio*, 22. 3. sz. 363–376.

Sennyey Pongrác és Kokas Károly (2011): Könyvtárak a hálózatban. *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*, 10. sz. 419–429.

Jegyzetek

¹ A Nemzeti Információs Infrastruktúra Fejlesztési (NIIF) Program a magyarországi kutatói hálózat fejlesztésének és működtetésének programja. A Program a teljes magyarországi kutatási, felsőoktatási és közgyűjteményi közösség számára biztosít (1) integrált országos számítógép-hálózati infrastruktúrát, valamint erre épülő (2) kommunikációs, információs és kooperációs szolgáltatásokat, (3) élvonalbeli alkalmazási környezetet, és (4) tartalom-generálási, illetve tartalom-elérési hátteret (<http://www.niif.hu/hu>).

² A Kodak i660 dokumentumszkennerünket az SZTE nagy összegűtemi TÁMOP-4.2.1/B-09/1/KONV-2010-0005 pályázatának keretében vásároltuk a szükséges kiegészítő számítógéppel és szoftverekkel együtt br. 10,6 millió Ft értékben 2011-ben. Ez a nagy teljesítményű szkenner akár 300mm x 800mm méretű lapokat, tömegesen 120 lap/min. sebességgel dolgoz fel, azokat kétoldalasan be is olvassa és szöveg-gé alakítja (OCR). Napi terhelhetősége akár 10 ezer oldal, várható élettartama akár 5 millió oldal. Az álló-

mányvédelmi, vagy más okokból nem felvágható és laponként adagolható dokumentumok feldolgozását a könyvtár régebbi TIOP -1.2.3/08.01 pályázatából beszerzett Zeuschel OmniScan 12000 C nagyértékű (br. 9.5 millió Ft) könyvszkennerrel végeztük.

³ Lásd például: <http://hu.wikipedia.org/wiki/EPrints>

⁴ http://www.delmagyar.hu/szeged_hirek/digitalizaljak_a_100_eves_delmagyarorszagot/2214199/

⁵ http://www.delmagyar.hu/szeged_hirek/osszel_indul_a_delmagyarorszag_digitalizalasa_102_ev_felmillio_ujzagoldal_2_millio_adat/2297207/

⁶ <http://www.nda.hu> (Nemzeti Digitális Adattár)

⁷ <http://mandarchiv.hu/>

⁸ A cikk, illetve az előadás anyagának elkészítéséhez kitűnő segítséget kaptam két volt tanítványomtól, ifjú kollégámtól, Molnár Sándortól és Nagy Gyulától. Köszönet érte!

Jogvédezt dokumentumok elektronikus szolgáltatása – az OSZK ELDORADO projektje¹

A cikk az Országos Széchényi Könyvtár a TÁMOP-3.2.4.B-11/1 – „Tudásdepó-Expressz” – Országos könyvtári szolgáltatások bővítése, fejlesztése az oktatás és képzés támogatásának érdekében pályázat keretében megvalósuló ELDORADO (ELEktronikus DOKumentumküldés Országos Rendszere Adatbázisa és DOKumentumtára) projekt fő elemeit ismerteti, középpontba állítva a folyóiratok digitalizálását és szolgáltatását.²

Digitalizálás és jogvédelem

A szerzői jogvédelem és az internetes megosztás, terjesztés egyszerűsége, mindenki számára elérhetősége közötti ellentmondás a kultúra valamennyi szereplője számára kihívás. Azon mű esetében, amelynek legalább egy olyan alkotója van (legyen az szerző, illusztrátor vagy fordító), aki esetében a 70 éves védelem (amelyet az illető elhunytától kell számolni) nem járt le, a jogvédelem nem teszi lehetővé a könyvtárak – így az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) – számára sem, hogy az alkotáshoz a könyvtár zárt rendszerén kívül hozzáférést biztosítsanak.

Az olvasók joggal várják el – ahogy azt az interneten már megszokhatták –, hogy a kulturális örökség kincsei egy-két kattintással elérhetővé váljanak számukra. Erre az igényre kíván adekvát és jogkövető választ adni az OSZK az ELDORADO szolgáltatással, amelynek célja, hogy a könyvtárakban őrzött kulturális örökség teljes vertikumát elérhetővé tegye a felhasználók számára, a jogvédezt művek esetén a jogdíj megfizetése mellett, a már nem védett művek esetén térítésmentesen.

A magyar könyvpiac és az alkotók számára alapvetően fontos kérdés, hogy az előállított kulturális termékek befektetései megtérülhessenek, így a szerzők hozzájussanak a jogos díjazáshoz, és a kiadók számára is megérje újabb műveket kiadni. Ennek megfelelően a kereskedelmi forgalomban elérhető elektronikus és hagyományos könyvek hozzáférhetővé tételét elsősorban a könyvterjesztőknek és a könyvtári rendszernek kell megoldania.

Ugyanakkor a könyvtári rendszernek – ezen belül az ELDORADO rendszernek – ki kell szolgálnia a kereskedelmi forgalomban már nem kapható művek iránti felhasználói igényeket is. Mivel ezen művek jellemzően még hagyományos papír alapú formában állnak rendelkezésre, a legszélesebb közösség számára elérhetőséget a digitalizálás biztosítja.

A kereskedelmi forgalomban kapható művek túlnyomó része esetében a szerzők, illetve a jogtulajdonosok tisztázottak. A kereskedelmi forgalomban már nem levő művek

esetében viszont jelentős az a szám, ahol a szerző vagy jogtulajdonos azonosítása nem megoldható (úgynevezett árva művek), viszont a mű keletkezésének körülményeiből nem válik egyértelművé, hogy a mű már szabadon felhasználható. A legújabb európai irányelvek szerencsénkre jelentősen könnyítették és egyértelműbbé tették azt a követendő eljárásrendet, amely alapján az ilyen művek elektronikus szolgáltatása is megoldhatóvá válik a jogdíjak „tartalékolása” mellett.

Az Országos Széchényi Könyvtárnak megőrzési feladatai miatt joga van valamennyi őrzött kiadványának digitalizálására, valamint az elektronikus kötelezpéldányok³ belső szolgáltatására.

Az igazi cél azonban, amelyet az ELDORADO projekt tűzött ki maga elé, a könyvtárakban őrzött kulturális örökségünk elérhetővé tétele a világ számára, úgy hogy az olvasók, a jogtulajdonosok, a könyvtárak valamint a teljes kulturális piac számára a kölcsönös előnyök mentén, együttműködésel valósuljon meg.

Az ELDORADO feltöltése az magyar könyvtári közösség dokumentumállományára alapozva folyik majd, az egyes könyvtárak digitalizálási tervének megfelelően, amely az OSZK esetében az állomány védelmét szolgálja hangsúlyosan. Ennek megfelelően, amennyiben egy felhasználó olyan dokumentumot igényel, amelynek digitalizálása nem szerepel a közeljövőben, a soron kívüli kezelésért ellentételezést kell fizetnie.

A sérülékeny digitális örökség – folyóiratok

Ameddig a papír alapú hordozók időtállósága már bebizonyosodott, a digitálisan született művek esetén a „digitális sötét korszak”, azaz a weboldalak és velük együtt az ott publikált alkotások eltűnése, végleges megsemmisülése a mindennapok tapasztalata. Ennek csak részben oka a technológia fejlődése és ezzel együtt a technológiához kötött formák (például programozott multimédia adatok vagy fizikai hordozók [floppy]) megjelenítésének gyakorlati ellehetetlenülése. A másik, legalább ennyire jelentős ok a mentések hiánya, a szolgáltató vagy a kiadó megszűnése és ezzel együtt a szolgáltatott anyagok eltűnése, elkallódása.

Az Országos Széchényi Könyvtár e probléma kezelésére hozta létre az Elektronikus Periodika Archívumot (EPA, <http://www.epa.oszk.hu/>), amely alapvetően önkéntes alapon teszi lehetővé akár digitálisan született, akár digitalizált folyóiratok elektronikus szolgáltatását.

Az ELDORADO keretében az EPA tovább lesz majd képes bővíteni szolgáltatási portfólióját azáltal, hogy így a jogvédelem alá eső periodikumok is elérhetővé válhatnak.

Manapság egyre többen ismerik fel a kiadók közül is azt, hogy a hosszú távú megőrzés, a társadalmi emlékezet fenntartása érdekében érdemes a digitálisan rendelkezésre

Ameddig a papír alapú hordozók időtállósága már bebizonyosodott, a digitálisan született művek esetén a „digitális sötét korszak”, azaz a weboldalak és velük együtt az ott publikált alkotások eltűnése, végleges megsemmisülése a mindennapok tapasztalata. Ennek csak részben oka a technológia fejlődése és ezzel együtt a technológiához kötött formák (például programozott multimédia adatok vagy fizikai hordozók [floppy]) megjelenítésének gyakorlati ellehetetlenülése. A másik, legalább ennyire jelentős ok a mentések hiánya, a szolgáltató vagy a kiadó megszűnése és ezzel együtt a szolgáltatott anyagok eltűnése, elkallódása.

álló folyóiratokat eljuttatni az OSZK-ba, hiszen a periodikumokra jellemző aktualitás mellett az alkotók jogos elvárása, hogy alkotásaik a jövőendő nemzedékek számára is elérhetővé váljanak.

Valamennyi kiadót arra biztatjuk tehát, hogy adja át anyagait az OSZK számára, abban az esetben is, ha a nyilvános és/vagy térítésmentes szolgáltatáshoz nem járul hozzá, hiszen az ELDORADO projekt keretében biztosított lesz a titkosított tárolás, illetve a jogszerű hozzáférés.

A beadás mindenképpen kölcsönös előnyökkel jár, hiszen amellett, hogy az OSZK így teljesíteni tudja alapfeladatát, a folyóirat növekvő felhasználószámot érhet el, bevételhez juthat, amennyiben jogvédezt anyagok szolgáltatását is lehetővé teszi, hozzáfér a használati adatokhoz, illetve ha a szolgáltatást nem engedélyezi, az ELDORADO rendszerből a felhasználókat átirányítjuk a terjesztői oldalra.

Ugyanakkor arra is szeretnénk felhívni az alkotók figyelmét, hogy a hosszú távú megőrzés máig megoldatlan problémája a technológiafüggő megjelenítés. Bármennyire is csábító a legújabb animációs technológiák, az interaktivitás, illetve a saját formátumok használata, hosszabb távon a nemzetközi szabványokon alapuló formátumok megjelenítését tudjuk csak biztosítani. Ennek megfelelően javasoljuk már a tervezés során annak figyelembevételét, hogy a pdf/a formátumra konvertált változatok esetén valószínűsíthető leginkább a szükségszerű technológia váltások során végrehajtott konverziók sikere. Mindezzel persze nem azt állítjuk, hogy a technológiai konverzió megoldhatatlan, hanem azt, hogy az eddigi tendenciák alapján a technológiai konverzió finanszírozhatatlan, azaz nem lesz forrás rá, amikor a feladat felmerül.

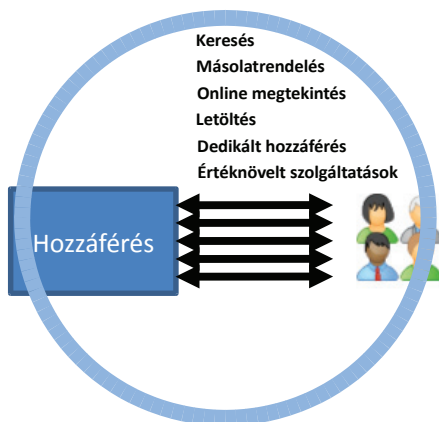
Az ELDORADO felhasználói

Az ELDORADO projekt web felületen fogja az olvasókat kiszolgálni, így gyakorlatilag a világ tetszőleges pontjáról elérhető lesz. A szolgáltatás igénybevétele nem lesz regisztrációhoz kötve mindazokban az esetekben, amikor a keresőfelületet vagy nem jogvédezt kulturális közkinccsel kíván elérni a felhasználó.

A jogvédezt anyagok eléréséhez már szükséges a felhasználói regisztráció, hiszen a fizetés és az igénybevétel itt elkülönül. A regisztráció során személyes adatokat csak akkor kell megadni, amennyiben a felhasználó kedvezményt kíván igénybe venni, vagy a szolgáltatás teljesítéséhez ez szükséges (például igény szerint nyomtatott könyv házhoz szállítása).

Az ELDORADO felhasználói egyúttal partnerei a könyvtárak, amelyek speciális jogosultságokkal rendelkeznek, annak érdekében, hogy saját digitalizált dokumentumaikat fel tudják tölteni a rendszerbe, onnan felhasználók számára dokumentumokat rendeljenek, saját digitalizálási folyamataikat automatizálásához a rendszer szolgáltatásait igénybe vegyék, illetve a bevételeket és kiadásokat elszámolják.

Az ELDORADO projekt a digitalizált dokumentumok hosszú távú szolgáltathatósága érdekében a pdf/a formátumot támogatja és ennek érdekében lehetőséget biztosít a digitalizáló eszközök integrációjára valamint a munkafolyamatok vezérlésére.

Az ELDORADO felhasználóinak harmadik nagy csoportja a kiadók és jogtulajdonosok köre, amelyek számára az ELDORADO lehetővé teszi, hogy a digitális dokumentumaikat akár köteles példány szolgáltatás keretében, akár önkéntesen feltöltsék, a szolgáltatási engedélyeket, jogdíj igényt beállítsák, illetve a forgalmat kövessék.

Az internet globális jellegéből adódóan a határon túli felhasználók, tehát a világ magyarsága számára is elérhetőek lesznek az ELDORADO rendszer szolgáltatásai, így remélhetőleg a könyvtárakban őrzött kulturális örökség elérése helyfüggetlenné válhat.

Ez a lehetőség természetesen a határon túli könyvtárak és kiadók számára is fennáll, ami magával hozza a kínálat növekedését illetve azt, hogy a határon túli könyvtárak is bővíteni tudják szolgáltatási kínálatukat.

Az ELDORADO projekt keretei

A Pannon Egyetem Egyetemi Könyvtár és Levéltár (PEKL) könyvtári szolgáltatásainak fejlesztésére és az országos dokumentumküldő rendszer (OEDR) koncepciójának kidolgozására, valamint a szerzői jog által védett tartalmak elektronikus formában történő szolgáltatás koncepciójának kidolgozására nyert támogatást a TÁMOP 3.2.4-08/2 pályázat során. Ennek eredményeképpen megszületett egy összegző tanulmány, amely alapján újabb pályázati kiírás született a rendszer tényleges megvalósítására. Ezt a TÁMOP-3.2.4.B-11/1 – „Tudásdepó-Expressz” – Országos könyvtári szolgáltatások bővítése, fejlesztése az oktatás és képzés támogatásának érdekében címmel kiírt pályázatot az OSZK nyerte meg, és ennek alapján kezdte meg a rendszer közbeszerzését és megvalósítását.

A projekt fő célja, hogy „a szerzői jog által nem védett dokumentumok mellett a szerzői jog által védett könyvtári dokumentumok is eljuthassanak a felhasználókhoz, olvasókhoz, ezzel segítve képzésüket, oktatásukat”, a felhasználók köre pedig nőjön azáltal, hogy „nem csak a könyvtárból, iskolából, de akár otthonról is megrendelhetők a kért anyagok”.

A projekt megvalósulási szakasza 2013. novemberben kezdődött, befejezése 2014. év végére várható, és ettől az időponttól kezdődik a szolgáltatás indítása és a legalább 5 éves pályázati feltételként vállalt fenntartási kötelezettség, amely után a szolgáltatás természetesen folytatódni fog.

Az ELDORADO strukturális felépítése és kiemelt szolgáltatásai

- Az ELDORADO rendszer részben integrálja a már meglévő és közismert könyvtári szolgáltatásokat, részben pedig kiegészíti ezeket új komponensekkel.
- A főbb források csak felsorolásszerűen:
- A könyvtárak közös katalógusa, a MOKKA
- A hagyományos dokumentumok és másolatok küldését lehetővé tevő Országos Dokumentumküldő Rendszer (ODR)
- A cikkeket tartalmazó Cikkarchívum
- A képeket tartalmazó Magyar Digitális Képkönyvtár (MDK)
- A teljes szövegű periodikumokat tartalmazó Elektronikus Periodika Adatbázis (EPA)
- A periodikumok tartalomjegyzékét tartalmazó MATARKA
- A cikkszintű bibliográfiai leírásokat tartalmazó HUMANUS
- A periodikumokat nyilvántartó Nemzeti Periodika Adatbázis (NPA)
- A Magyar Elektronikus Könyvtár (MEK)

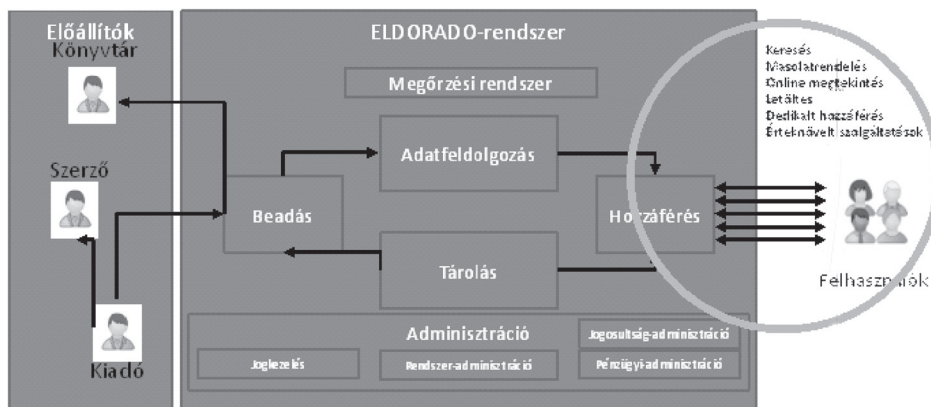

Ezek felhasználása mellett az ELDORADO alapszolgáltatása a digitális dokumentumok fogadása részben a piac szereplőitől (köteles példányok kiadói beszolgáltatása révén) részben a digitalizálást végző intézményektől (jellemzően könyvtáraktól). A digitálisan született illetve digitalizált dokumentumok egyaránt biztonságos tárolóba kerülnek, amely jogvédezt anyagok esetén megátolja az illetéktelen hozzáférést.

Az ELDORADO rendszer a felhasználók számára a kereső szolgáltatásával ad lehetőséget a dokumentumok kiválasztására.

Amennyiben egy dokumentum nem lelhető fel digitálisan, a felhasználónak lehetősége van annak digitalizálását is megrendelni, amennyiben arra a jogtulajdonos engedélyt ad.

Az ELDORADO rendszer magában foglalja a digitális dokumentumok előállításához, befogadásához, tárolásához, szolgáltatásához valamint a partnerek és a rendszer közötti kapcsolattartáshoz szükséges valamennyi komponenszt.

Így felhasználók személyre szabott kiszolgálását lehetővé tevő felületen lehetőség nyílik majd a dokumentumok keresésére, digitalizálás megrendelésére, digitalizált dokumentumok megrendelésére, letöltésére, elektronikus fizetésre, megrendelés-történet kezelésére, vagy akár saját könyvespolc létrehozására.

A rendszer működését lehetővé tevő háttér folyamatok tárgyalása meghaladja e cikk kereteit. Ezek támogatják többek között a szerzői jogok kezelését, a pénzügy elszámolást a partner intézményekkel, a kapcsolatot a könyvpiac szereplőivel illetve teszik lehetővé a dokumentumok biztonságos tárolását, védelmét az illetéktelen hozzáféréssel, sokszorosítással, felhasználással szemben (Digital Rights Management, DRM).

Az ELDORADO jövője

Az ELDORADO projekt nagyszabású, a magyar könyvtárügy, a magyar írott kulturális örökség, a társadalmi emlékezet és a digitális tartalomipar jövőjét jelentősen befolyásoló célt tűzött ki maga elé azzal, hogy felvállalta a digitális formában rendelkezésre álló vagy előállítható magyar vonatkozású dokumentumok teljes körű szolgáltatását.

A megvalósítási projekt folyik, azonban hosszú távon nem állnak még rendelkezésre azok a feltételek, amelyek a sikert garantálnák. Így nem biztosított a megfelelő tárolókapacitás (ne felejtjük el, hogy itt több petabyte-nyi információról beszélünk), szerverkapacitás, forrong a jogi környezet, és a kulturális piac szereplőivel kialakítandó együttműködésnek is csak a biztató kezdeténél tartunk.

Valamennyiünkön, az együttműködési képességünkön múlik, hogy ez a projekt valóban sikertörténet lesz-e.

Erre az együttműködésre hívunk mindenkit határon innenről és túlról.

Jegyzetek

¹ A cikk a Zentán 2013. november 8–9-én megrendezett *Folyóirat-kultúra és online nyilvánosság* tanácskozás és kerekasztal beszélgetésen elhangzott előadás alapján készült.

² A cikk megírásához felhasználtuk dr. Káldos János különgyűjteményi igazgató úr ábráit és gondolatait.

³ Valamennyi magyarországi kiadványból a jogszabály szerinti példányszámot kell átadni kötelespéldány-szolgáltatás keretében a nemzeti könyvtár számára.